

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2005

Zdeněk Havlík

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií Brno

Výchovné problémy dětí staršího školního věku

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

PaedDr. Libuše Mazánková, Dr.

Vypracoval:

Zdeněk Havlík

Brno 2005

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Výchovné problémy dětí staršího školního věku“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....

Zdeněk Havlík

Poděkování

Děkuji paní PaedDr. Libuši Mazánkové, Dr. za metodickou pomoc, konzultace a vedení při zpracování mé bakalářské práce a mé rodině za trpělivost a pochopení.

Brno, 15. dubna 2005

Zdeněk Havlík

OBSAH

ÚVOD

KAPITOLA I.

1.	Starší školní věk	11
1.1	Charakteristika vývoje osobnosti	11
1.2	Psychický vývoj	12
1.3	Základní psychické potřeby	16
1.4	Starší školní věk	17

KAPITOLA II.

2.	Rodina jako základní činitel socializace osobnosti	20
2.1	Rodina jako instituce, její funkce a novodobé trendy	20
2.2	Rodina jako základ	21
2.3	Rodinné vazby	21
2.4	Postavení rodiny ve vývoji a výchově	22

KAPITOLA III.

3.	Rodinná výchova	23
3.1	Charakteristika rodinné výchovy	23
3.2	Výchovné selhání jako zdroj narušení dítěte	24
3.3	Problémy v rodinné výchově	28
3.3.1	Psychické deprivace	29
3.3.2	Život v neúplné rodině	29
3.3.3	Dítě rodičů, kteří se rozvádějí nebo žijí odděleně	30
3.3.4	Dítě rodičů, kteří už jsou rozvedení	30
3.3.5	Krize rodiny?	30
3.3.6	Závěr	31
3.4	Ctižádost a individualita	32
3.5	Jak tedy vychovávat?	33
3.5.1	Autokratický styl	33
3.5.2	Pedocentrický styl	33
3.5.3	Závěr	35

KAPITOLA IV.

4.	Výchovné problémy	37
4.1	Vnitřní vlivy a příčiny	38
4.1.1	Povaha porodu	38
4.1.2	Prodělaná choroba	38
4.1.3	Dětské neurózy	39
4.1.4	Nesprávné návyky	40
4.1.5	Poruchy řeči	40
4.1.6	Genetická dispozice	42
4.1.7	Pohlaví	43
4.1.8	Zdravotní stav	43
4.1.9	Závěr	43
4.2	Vnější vlivy a příčiny	44
4.2.1	Rodiče	44
4.2.2	Nevhodné výchovné prostředí	45
4.2.3	Škola	47
4.2.4	Vztah rodiny a školy	48
4.2.5	Školní prostředí jako rizikový činitel	48
4.2.6	Vliv okolí a party	50
4.2.7	Význam špatně prožívaného volného času	51
4.2.8	Drogová problematika	52
4.2.9	Alkohol jako droga	53
4.2.10	Prostředky masové komunikace	54
4.2.11	Mediální násilí	55
4.2.12	Počítač	55

KAPITOLA V.

5.	Následky výchovných problémů	56
5.1	Lež	56
5.2	Krádež	56
5.3	Dětská agresivita	56
5.4	Šikana	57
5.4.1	Definice šikany	57
5.4.2	Projevy šikany	57
5.4.3	Vztah mezi agresí a šikanou	58
5.4.4	Příčiny vzniku a šikany	59

5.5	Sebevražda	59
5.6	Záškoláctví	60
5.7	Závěr	60
ZÁVĚR		61
RESUMÉ		63
ANOTACE		64
LITERATURA A PRAMENY		65
Příloha č. 1		67
Příloha č. 2		68

ÚVOD

V průběhu staletí byla často diskutována otázka, zda je u určování lidského vývoje a výchovy důležitější dědičnost - příroda, nebo prostředí – výchova. V dnešní době většina psychologů souhlasí nejen s tím, že důležitou úlohu ve vývoji člověka hraje jak vliv dědičnosti a prostředí, ale také s tím, že vývoj člověka je doprovázen jejich neustálou interakcí.

Při utváření společnosti vzrůstá ve stále větší míře význam formování osobnosti člověka. V komplexu otázek spojených s vývojem osobnosti má své opodstatněné místo také problematika výchovných problémů dětí.

Řešení otázek souvisejících s upevňováním zákonnosti se neobejde bez interdisciplinárních přístupů a postupů. Tato skutečnost je nejen výrazem současných trendů v oblasti teoretického vědeckého poznání, nýbrž také vyplývá z každodenních praktických potřeb stále náročnějšího řízení a organizování života v dnešní uspěchané společnosti. Proto také v právní teorii i praxi stoupá podíl psychologických a pedagogických poznatků a jejich význam stále vzrůstá.

Často se říká, že rodiče jsou mostem, který dětem umožňuje vstoupit do života dospělých. Tímto přirovnáním je obrazně vyjádřena myšlenka, že působením a výchovou rodičů se dítě připravuje na samostatný život mezi dospělými. Rodiče je učí vytvářet si vztahy k jiným lidem, k jednotlivcům, skupinám i kolektivům, učí je chápat cíle a snahy druhých, vedou je k účinné spolupráci při uskutečňování společných cílů a plánů. Jejich úkolem je tedy vést dítě tak, aby bylo dobře připraveno na samostatný život ve společnosti.

Někteří rodiče si ještě dnes kladou otázku, proč se mají hlouběji zabývat výchovnými problémy. Domnívají se, že jejich rodiče je vychovali dobře a nevěnovali výchově zvláštní pozornost. Všechno se dělo přirozeně, samozřejmě, bez studia a zvláštních pedagogických znalostí. Jedna generace předávala druhé několik základních pravidel o výchově dětí, jedna generace se učila od druhé vychovávat děti nápodobou, učila je tomu, co považovala ve své době za důležité.

Má-li se rodina podílet na náročné přípravě svého dítěte pro život ve společnosti, nemůže je už vychovávat jenom podle několika dávnou praxí osvědčených pravidel. Přirozené výchovatské schopnosti rodičů mají ve výchově dětí důležitou úlohu a usnadňují jim výchovnou práci, ale samotná přirozená výchova už nestačí. Vývoj dítěte probíhá zákonitě, jeho psychické vlastnosti a poznávací procesy se vytvářejí podle zjištěných a poznanych zákonitostí. Jejich pochopení pomáhá rodičům dítě lépe poznat, připravit je na výchovné úkoly, které je čekají v nejbližší době i z několik let.

Nové poznatky o dítěti umožní rodičům rozlišit typické projevy věkových zvláštností, charakteristických pro všechny děti určité vývojové fáze, od projevů dětské individuality, které jsou výrazem rodící se neopakovatelné dětské osobnosti. Aby mohli postihnout tuto jedinečnost, musí rodiče tříbit svou citlivost rozšířením svých znalostí, snahou přiblížit se dítěti a porozumět mu.

Cílem mé diplomové práce je snaha přiblížit vývojové poruchy dětí staršího školního věku. Chci ukázat, jak citlivé je toto téma, jak rozsáhlé je určení příčin výchovných problémů a vysvětlit případné následky poruch chování, kterými se mohou projevit. Současně chci zvýraznit úlohu rodiny, rodinné výchovy a školy při výchově dětí a určit chyby, kterých se jako rodiče a vychovatelé dopouštíme a které mají určující význam při formování osobnosti mladého člověka a jeho mravní vývoj.

Jako hypotézu jsem si pro tuto práci stanovil potvrdit svůj názor, že hlavními příčinami výchovných problémů dětí staršího školního věku jsou, vedle závažných duševních nemocí a dědičném vlivu, zejména nevhodné působení především rodinného prostředí, špatné mezilidské vztahy a v současné době změna životního stylu. Tato změna souvisí především se všeobecným společenským úpadkem, změnou společenských norem a ústupem z tradičních hodnot a funkcí rodiny v dnešní společnosti.

Při zpracovávání této práce jsem použil několik metod. Jedná se zejména o studium dostupné odborné literatury, dále o analýzu odborných zdrojů a statistik. Poté jsem provedl syntézu všech získaných údajů. Na závěr uvádím jako přílohy události uveřejněné v tisku, které mne v poslední době zaujaly a které souvisejí s daným tématem.

„Jedním ze základních předpokladů zdravého duševního vývoje dítěte je, aby vyrůstalo v prostředí citově vřelém a stálém. Na první pohled se to zdá být docela samozřejmé a snadno dosažitelné. Ale přece jen je třeba se nad tím zamyslet a někdy i napnout hodně sil, abychom tyto dvě podmínky splnili. Ta první požaduje, aby rodiče měli své děti rádi. Ta druhá požaduje, aby se měli rádi navzájem. Aby dovedli vytvořit společenství, které bude trvat po celý jejich život a ve kterém bude všem dobře. Všichni členové rodiny tu najdou přístav jistoty, odkud i děti se budou vydávat na dobrodružné výpravy za poznáním světa. Ale kam se také budou vždy rády vracet.“

(Zdeněk MATĚJČEK: Rodiče a děti, 1986)

1. Starší školní věk

Vzhledem k řešené problematice v této práci považuji za důležité nejprve stručně analyzovat jednotlivá vývojová stadia osobnosti. Každé toto období má nesporný vliv na utváření osobnosti a následném jednání a chování.

1.1 Charakteristika vývoje osobnosti

Základní vlastností všech druhů živočichů je vývoj, a proto i zákonitosti duševního vývoje je možno poznávat a objevovat jen ve vývojových změnách. Vývoj je vlastně proces, který probíhá v čase a přináší kvantitativní a kvalitativní změny, při nichž dochází ke vzniku nových tvarů a funkcí. Vývoj má také samozřejmě své zákonitosti. Je to především jeho dynamika, která probíhá neustále. Každý stupeň, jehož bylo dosaženo, je základem pro další vývoj, pro další stupeň. Přejít na vyšší stupeň je zákonitý, ale každý stupeň a tempo přechodů je značně ovlivňováno především sociálními podmínkami. I když je tedy vývoj určován vnitřními podmínkami, mohou se tyto vnitřní vývojové zákonitosti prosadit plně jen tehdy, přistoupí-li sociální učení. Ukazuje se, že u člověka se objevují jisté vývojové změny v tělesné i duševní oblasti pravidelně a v dosti ustáleném pořádku, přibližně ve stejném časovém rozpětí. Chování se vyvíjí jak pod vlivem zrání, tak pod vlivem učení. Jde o vzájemnou dialektickou jednotu organismu a prostředí. Učení před příslušným vyzráním přináší více škody, než užítu, naproti tomu pouhý vnitřní vývoj bez socializace by neměl příslušný efekt.

Přejít z jednoho vývojového stupně k druhému, trvá zpravidla delší dobu a je plný vnitřních protikladů, když se vedle nových forem chování ještě mocně uplatňují staré formy. Přejít na vyšší vývojovou etapu může zprvu probíhat jen v některých oblastech a druzích činnosti, a tak vznikají disproporce ve vývoji, které jsou dítětem prožívány jako protiklady.

Změny, které se projevují ztrátou starých a příchodem nových znaků a funkcí, nastupují v jistém pořadí a v určitých časových intervalech. A to i tehdy, když jsou mezi dětmi značné individuální rozdíly. Postupnost vývoje směřuje od jednoduššího ke složitějšímu.

Ve vývoji se celkově projevují dvě protikladné tendence. Na jedné straně se postupně diferencují jednotlivé psychické procesy, které se na druhé straně sjednocují v celky a dochází k jejich postupné integraci. Všechny vývojové změny se týkají jednotlivce jako celku.

Jak jeho stránky tělesné, tak stránky duševní, kdy organismus reaguje na všechny podněty jako celek.

Charakteristickým znakem vývoje je tempo, které není stejné v jednotlivých vývojových stupních. Zprvu probíhá vývoj rychleji a postupně se zpomaluje, jeho tempo se vzhledem k individuálním zvláštnostem dětí v rámci jednotlivých období liší. Celkově lze tedy vývoj charakterizovat jako tendenci k optimální realizaci individua, které se projevuje zejména v jeho chování (Homola, 1967).

V průběhu svého vývoje se dítě učí diferencovat žádoucí a nežádoucí chování i jeho vhodnost ve vztahu k určité situaci. Socializace je specifickou variantou učení: nejde totiž jen o to, aby dítě příslušné normy chování znalo, ale aby také v souladu s nimi jednalo. Zpočátku je hlídají a kontrolují rodiče. Později se s normami chování identifikuje natolik, že je schopné se chovat žádoucím způsobem, i když je právě nikdo nekontroluje. Signálem dosažení tohoto stádia socializace je schopnost reagovat pocitem viny, když dítě udělá něco, o čem ví, že je to špatné a nežádoucí.

Schopnost dodržovat normy je spojena s rozvojem různých psychických kompetencí. Dítě musí být natolik rozumově vyspělé, aby bylo schopné chápat význam a podstatu různých norem chování. A jde o to, aby dosáhlo určité úrovně autoregulace.

1.2 Psychický vývoj

Základ psychické stránky jedince se vytváří již v průběhu prenatálního období vývoje. Plod je velice brzy aktivním organizmem, který reaguje na pozitivní i negativní signály. Při negativním působení na plod může dojít k poškození a tím k ovlivnění psychického vývoje dítěte i v pozdější době. Negativní vlivy se dělí na vnější faktory (virové infekce, látky s toxickými účinky) a vnitřní faktory, zejména některé dědičné odchylky způsobené změnou genů nebo anomálií chromozomů. K poškození plodu může také dojít i následkem různých tělesných úrazů, ale i duševních traumat matky.

Důležitým mezníkem pro vývoj dítěte je perinatální období (porodní). V jeho průběhu mohou vzniknout různé tělesné i duševní defekty (mikroskopické krvácení do mozku nebo defekty lebky, které vedou k funkčnímu ochromení některých částí mozku).

Novorozenecké období je dobou adaptace, během níž se dítě přizpůsobuje novým podmínkám. Novorozenec má vyvinuty všechny základní nepodmíněné reflexy (hledací, sací, polykací, vyměšovací, obranné, orientační, úchopové a polohové), které mu v základě umožňují vyrovnat se s požadavky nového životního prostředí. Již od počátku by měla probíhat nerušená interakce mezi dítětem a matkou, která dává předpoklady pro optimální navázání psychického vztahu. Jak uvádí Matějček (1986), častý a trvalý kontakt matky s dítětem usnadňuje vytvoření onoho zcela osobitého intimního vztahu, který je základem pozdějšího citového života dítěte.

V kojeneckém období dítě postupně začíná ovládat své tělo, rozvíjí svou praktickou inteligenci a je připraveno pro zahájení řečové komunikace. Rozvíjí se také jeden z těch pozoruhodných dějů, které se pak budou zdokonalovat až do dospělosti, tj. souhra oka a ruky, vedení ruky pod kontrolou zraku.

K uspokojování svých potřeb je dítě plně závislé na svém společenském prostředí. Jak uvádí Homola (1967), ke správnému vývoji potřebuje dítě nejen materiální péči, ale i kontakt s dospělými. Porucha tohoto vztahu vázanosti na dospělou osobu nebo nedostatek sociálního kontaktu vůbec, chybění teplého citového vztahu – prostředí, vedou později k poruchám harmoničnosti rysů osobnosti.

Toto období je tedy možné charakterizovat jako postupné přetváření biologické závislosti dítěte na mateřské osobě v závislost citovou.

Batoletí období – hlavní pokrok v této etapě vidíme zejména v oblasti hrubé i jemné motoriky a v řeči. Dochází také k výraznému rozvoji dětské osobnosti, která se stává aktivnější a samostatnější.

Spolupráce batolete s dospělým mu dává pocit jistoty, uspokojení a přináležitosti k rodině. Významnou úlohu hraje hodnocení činnosti dítěte dospělými. Kladné hodnocení vede k tomu, že dítě činnost opakuje, záporné hodnocení nebo dokonce omezování činnosti dítěte vede v pozdějších vývojových etapách k nechuti a nezájmu i o takovou činnost, která souvisí přímo s osvojením si pracovních dovedností a návyků. Dítě je schopno orientovat se a učit v prostředí domova, kde se rozvíjí jeho city a vůle ve společnosti nejbližších lidí. Proto se také u dětí vychovávaných v ústavěch setkáváme častěji s citovou deprivací než u dětí vychovávaných v rodinách. (Krejčíková 1986)

Předškolní období - ve srovnání s minulými obdobími se zpomaluje tělesný růst. Toto zvolnění vývojového tempa je nezbytné z toho důvodu, že organismus dítěte se musí zpevnit, vyvíjejí se vnitřní tkáně těla a to umožňuje dokonalejší diferenciaci. Značně se zdokonaluje také mozková kůra. Na vývoj mladého organismu působí do značné míry vlivy prostředí, které by mělo být natolik podnětné, aby přispívalo k harmonickému rozvoji duševních i tělesných funkcí. V této době ovlivňuje psychiku dítěte prostředí rodiny a mateřské školy. V kolektivu se rozvíjí všechny vlastnosti dětské osobnosti a pobyt mezi dětmi přispívá k jeho zdravému duševnímu vývoji. Je-li kontakt s vrstevníky odmítán, odráží se to v jeho vývoji negativně. Stejně tak jako mateřská škola, ovlivňuje duševní vývoj dítěte i rodina. Dítě si uvědomuje svou pozici. Přebírá od rodičů nejen určité vzory chování, ale také určité zásady a postoje (Krejčíková 1986).

Školní období - vstup do školy je velkým přelomem v životě dítěte. Začátek školní docházky je zatěžkávací zkouškou pro jeho citovou rovnováhu. V prostředí školy je dítě postaveno před novou činností, která zároveň vyvolává nutnost nových způsobů chování a klade nároky na sebeovládání. Homola uvádí (1967), že předpoklady pro vstup do školy jsou v rozumové, tělesné a sociální vyspělosti dítěte. Po tělesné stránce se od dítěte vyžaduje dokonalé zvládnutí pohybu těla. Rozumová úroveň má dítě udělat způsobilým pro získávání vědomostí. Po stránce sociální musí být dítě vybaveno základními návyky sociálního chování. Děti, které nejsou připraveny na vstup do školy, si zvykají těžko a může u nich dojít k řadě poruch chování. Nepřizpůsobení dítěte se projevuje rozličně. U těchto dětí lze pozorovat, že se špatně podřizují kolektivnímu vedení, nevydrží se soustředit na vyučování, stále si musí s něčím hrát, nevydrží klidně sedět, otáčejí se, mluví při výkladu učitelky a pod. Dříve či později se u mnohých projeví i potíže ve výuce. Tyto neúspěchy snižují sebehodnocení dítěte. Úspěch či neúspěch ve škole ovlivňuje v té době značně postavení dítěte v kolektivu třídy, které je opět pro jeho vztahy k druhým lidem i k sobě samému velmi významné. Tyto projevy pozorují také rodiče doma. Dítě odmítá ráno vstávat, nechce jít do školy, vrací se ze školy unavené (Langmeier 1998).

Období dospívání - období dospívání je přechodnou dobou mezi dětstvím a dospělostí. Představuje nejdynamičtější, komplexní proměnu v životě jedince, která nějakým způsobem modifikuje všechny složky osobnosti. Stejně variabilní je etiologie této změny, v níž hrají podstatnou úlohu jak biologické, tak psychosociální faktory ve vzájemné interakci (Vágnerová 1999).

Hranice období dospívání se přibližně vymezuje na jedné straně věkem jedenáct až dvanáct let, na druhé straně dvacet až dvacet dva roky. Období dospívání bývá obvykle rozlišováno na období pubescence (11 – 15 let), které se dále člení na fáze prepuberty a na fázi vlastní puberty, která bývá ohraničena věkem 13 až 15 let, a na období adolescence, kdy bývá postupně dosahována plná reprodukční zralost a dokončen tělesný růst. Toto období zahrnuje zhruba dobu od 15 do 20 až 22 let. Tělesný růst v tomto období nebývá rovnoměrný, výrazně se odlišuje tělesná stavba u dívek a chlapců.

Období puberty - v tomto období převažuje tělesný vývoj nad vývojem duševním, dochází k biologickým změnám v samotném organismu dítěte, což se odráží také v jeho psychice. S. Freud nazývá toto období genitálním stádiem. To znamená nové oživení sexuálních pudů na jiné úrovni než dříve. Sexuální potřeby sice stále určují směřování osobnosti, ale nyní už není objekt jejich potencionálního uspokojení členem rodiny, nejde o incestní zaměření. Někteří autoři uvádí, že pro dospívání je charakteristické hledání vlastní identity, boj s nejistotou a pochybnostmi o sobě samém, o své pozici ve společnosti.

Pudový tlak spojený s pohlavním dozráváním přináší do života nové vnitřní podněty a činí ho až přecitlivějším na různé podněty. Projevy citových konfliktů bývají velmi silné a tak nápadné, že daly podnět k označení celého období jako období bouří a krizí. Langmeier (1998) uvádí, že emoční instabilita, časté a nápadné změny nálad, zejména směrem k negativním náladám, impulzivita jednání, nestálost, nepředvídatelnost reakcí a postojů, skutečně často dospívání doprovázejí. Obtíže při koncentraci pozornosti, spojené s emoční nestálostí, ztěžují často soustavné učení a nezřídka dochází k výkyvům ve školním prospěchu. Přistupuje k tomu zvýšená unavitelnost, střídání ochablosti a apatičnosti s krátkými fázemi vystupňované aktivity. Tento stav mohou doprovázet rovněž drobné neurovegetativní poruchy, zhoršení spánku nebo poruchy chuti k jídlu.

Vnější i vnitřní projevy biologických faktorů jsou různé, závislé na vlivu prostředí, v němž se dospívající pohybuje, a celkovém dosavadním vývoji a výchovných vlivech. Dospívání se vždy považovalo za období bouří, citových zmatků, negativizmu a agresivity. I když pronikavé změny, k nimž u dospívajícího dochází, jsou provázeny rozpory v jeho chování, i když se definitivně formují určité rysy osobnosti, záleží na sociálních činitelích, jak toto vývojové období proběhne. Znalost vývojových zvláštností dospívání i poznání individuality každého jedince je nutným předpokladem pro správné utváření osobnosti.

Při výchově se rozvíjejí nejen jednotlivé rysy osobnosti, ale celá osobnost se utváří jako integrovaná jednotka, která je základem osobnosti dospělého člověka (Homola 1967).

Období adolescence - je úsek, v němž se dosahuje celkové dospělosti po stránce tělesné i duševní. To vše klade zvýšené nároky na výchovu, o to větší, že musí respektovat samostatnost a zvláštnost osobnosti adolescenta. V této době už také dochází mezi dívkami a chlapci k užším vztahům a i navazování sexuálních kontaktů. Vývoj těchto vztahů závisí na morálních a estetických hodnotách, které existovaly v průběhu života. Kromě lásky hrají úlohu v životě adolescenta i jiné city, jako je častý hněv a zlost. Jejich příčinami jsou časté konflikty s vychovateli a rodiči, zejména kvůli pokynům, jež jedinec považuje za nepřiměřené a nedůstojné. Referenční skupinou dítěte se v adolescenci stává skupina vrstevníků a rodina ustupuje do pozadí, někdy se však stává i překážkou v pokusech dítěte nalézt vlastní totožnost.

Adolescence dětí ale neprobíhá ve všech rodinách bouřlivě, protože vzpoura mladistvého není nutnou podmínkou zdravého vývoje, jak ráda tvrdila starší literatura. Novější studie rodinných vztahů adolescentů ukázaly, že přes univerzálnost a nevyhnutelnost některých druhů konfliktů (odchody a příchody, pořádek, účast na chodu domácnosti) ve většině rodin nedojde k vážné roztržce a v některých rodinách proběhne toto období zcela nenápadně. Jen zcela výjimečně naruší dospívání dítěte pouta mezi generacemi.

Hlavním vývojovým úkolem tohoto období je vytvořit vlastní identitu. Erik Erikson razil pojem krize identity, vztahující se k aktivnímu procesu sebeurčení. Většina vývojových psychologů se domnívá, že adolescence by měla být obdobím „experimentování s rolemi“, ve kterých mladí lidé mohou prozkoumávat alternativní způsoby chování na sobě (Atkinsonová 1995).

1.3 Základní psychické potřeby

Řekli jsme, že je mnoho činitelů, které v osudu každého jednotlivého dítěte vstupují v součinnost a spolurozhodují o tom, co bude prožívat a jak se na tomto světě bude cítit. Jedním z takových významných činitelů jsou základní psychické potřeby. Otázka zní, do jaké míry jsou uspokojovány či neuspokojovány. Zatím je dobře definováno a výzkumně ověřeno

asi pět takovýchto základních potřeb (Langmeier, Matějček, 1974).

1. Potřeba náležitého přívodu podnětů (stimulace) – v náležitém množství, kvalitě a proměnlivosti

Centrální nervový systém dítěte musí být určitým způsobem podněcován, aby se mohl naladit na patřičnou výkonnost a pracovat naplno. Uspokojení této potřeby umožňuje tedy, aby organismus dosáhl náležité úrovně aktivity. Prakticky to znamená, že děti (stejně jako dospělí) by se nikdy neměly nudit.

2. Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech, tj. tedy potřeba smysluplného světa.

Uspokojení této potřeby umožňuje, aby se z podnětů, které by jinak byly chaotické a nepracovatelné, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie. Jde tedy o základní podmínky pro jakékoliv učení.

3. Potřeba životní jistoty, jež se uskutečňuje především v základních citových a sociálních vztazích.

Náležité uspokojení této potřeby je podmínkou pro žádoucí vnitřní jednotu osobnosti, a tedy i podmínkou k překonání jakékoliv životní úzkosti a nejistoty.

4. Potřeba pozitivní identity, tj. vědomí vlastního „já“ a vlastní společenské hodnoty.

Uspokojení této potřeby je podmínkou pro zdravé sebevědomí dítěte a pro osvojení užitečných společenských rolí a hodnotných cílů životního snažení.

5. Potřeba otevřené budoucnosti neboli životní perspektivy.

Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí a udržuje člověka v životní aktivitě.

(Matějček, Dytrych 1999)

1.4 Starší školní věk

Doznívání puberty znamená i vyrovnání a zklidnění duševního života. Úroveň myšlení umožňuje i kritický pohled na vlastní osobnost, dokonce i formování vlastního postoje a přesvědčení. Touha po nezávislosti a samostatnosti se prohlubuje a může se projevit i záporně vůči autoritě dospělých – k jejímu odmítání, neposlušnosti a vzdorem.

V oblasti poznávacích procesů dochází k velkému rozvoji abstraktního myšlení. Operace s pojmy je snazší díky dobře probíhajícímu zobecňování. Jsou schopni prověřovat různé domněnky a řešit problémy zdůvodňováním a dokazováním. Nespokojují se už jen s pouhými fakty, ale pátrají po jejich vztazích, důsledcích a zákonitostech z nich vyplývajících. S tím souvisí i snaha kontrolovat správnost a logičnost myšlení, konfrontovat tvrzení se skutečností, avšak nejen u sebe, ale také u jiných. Důsledky tohoto počínání mohou být v některých sociálních situacích nepříznivé a vést i ke konfliktu s dospělými.

Přirozeně, že i citový život na tomto věkovém stupni bude odpovídat úrovni poznávacích procesů. City jsou velmi intenzivní, nemívají však dlouhé trvání. Proto je např. smutek celkem snadno vystřídán veselostí, přátelství se mění v lhostejnost či dokonce v nenávist, nadšení v nezájem apod.

Nápadný je také rozvoj vůle. Dostavuje se touha stanovit si vlastní cíl volního úsilí. Často jde o samouúčelné nebo vysoké cíle, které pak nelze uskutečnit. Vůli je nutné zpevňovat nejprve plněním drobných úkolů. Úroveň duševních vlastností se projevuje v ušlechtilých zájmech, ve snaze rozvíjet své schopnosti a v utváření charakteru, který se čím dále tím více přibližuje k pochopení podstaty úcty člověka k člověku.

Některé děti v tomto věku by si už přáli být dospělými a často vyžadují, aby se s nimi jako s dospělými zacházelo. Snaží se ostatní lidi kolem sebe přimět svým, chováním i mluvením, aby v nich respektovali dospělého člověka. Mnohý z nich se snaží napodobováním dospělých urychlit svůj vývoj, avšak často k tomu volí ty nejméně vhodné řeči a činy dospělých. A pochopitelně čím je žák méně intelektově vyspělý, tím méně napodobuje kvalitní znaky dospělosti a dospělých.

Značné starosti působí dětem navazování vztahů s druhým pohlavím. Od prvních náhodných zájmů a zkušeností, jak se chovat k druhému pohlaví, přechází mládež k navazování skutečných vztahů mezi chlapci a dívkami. O těchto vztazích se někteří z nich rádi baví, chlubí se různými zážitky, často zkreslenými nebo vymyšlenými. Některí z nich, hnáni zvědavostí, urychlují přirozené fáze seznamování vedoucí od pouhého zájmu přes zamilovanost až k vrcholné intimitě. Zkracují si tím toto krásné období mládí a navíc často zůstává poznamenán celý jejich další život – ztrátou schopnosti navázat trvalé citové vztahy, případně neblahými důsledky unáhleného vstupu nezletilých do manželství (Vacínová, 1995).

Starší školní věk, přibližně od 12 – 15 let, se v podstatě kryje s pubertou. Zatímco v předchozím období se dítě zaměřovalo především na objektivní dění mimo sebe, ohlašuje se v tomto období nástup tzv. introspekce čili schopnosti sledovat vlastní duševní pochody a uvědomovat si své city a myšlenky. “Svou“ situaci jsou tedy schopné prožívat nyní naplno. A dovedou to většinou i vyjádřit. Při vyspělosti svého intelektu k tomu najdou většinou i dost prostředků – avšak současně při nedostatku vlastních životních zkušeností a při nezralosti své osobnosti se mnohé z jejich soudů a projevů budou dospělým členům rodiny jevit jako přepjaté, nesmyslné, nespravedlivě útočné nebo naopak slabošsky bolestínské.

Podle svých vlastních prožitků si děti v pubertě dovedou udělat analogicky i jasněji představu o tom, co prožívají druzí lidé. Dokáží posoudit, jak se shodují jejich slova a jejich činy, co je míněno upřímně a co je předstíráno. Dochází proto ke krizi všech rodinných autorit, které jsou založeny pouze na vnější mocenské převaze. Poradenská zkušenost říká, že děti na dospělých ve své blízkosti nyní nejvíce oceňují upřímnost a statečnost.

2. Rodina jako základní činitel socializace osobnosti

Poznatky různých výzkumů zvýrazňují stále přesvědčivěji úlohu rodiny v utváření životních postojů. Rodina je mediem zprostředkujícím působení externích vlivů na tvárný psychický aparát dítěte. Je prvním místem, v němž se podrobuje sociálnímu učení a má jak uvádí Matějček (1994) jedinečné a výsadní postavení na utváření osobnosti a to v několika směrech. Předně, jen ona stojí na začátku – a má tedy možnost ovlivňovat vývoj dítěte v jeho nejcitlivějších fázích. Za druhé, nejpřirozenějším způsobem a nejvydatněji může uspokojovat základní psychické potřeby dítěte. A za třetí je modelem mezilidských vztahů, který si dítě ponese dál do života a jímž bude poměřovat všechny vztahy další, do nichž samo vstoupí.

Matějček (1986) dále uvádí, že dobrý domov je jednou z podmínek šťastného dětství. A šťastné dětství je jednou z podmínek pro dobré a zdravé utváření lidské osobnosti. A duševně zdraví, zdatní, vyspělí lidé tvoří zdravou společnost. Domov našich dětí není tedy jen tak docela soukromou záležitostí rodičů, ale v zájmu celé naší společnosti.

2.1 Rodina jako instituce, její funkce a novodobé trendy

Rodina jako společenská instituce? Rodinná výchova je základem a má určující význam při formování osobnosti mladého člověka a je rozhodující i pro jeho mravní vývoj. Mladý člověk si má z rodinné výchovy odnášet do života především správný vztah a úctu k základním principům a hodnotám společnosti. Neplní-li rodinná výchova takovou funkci, jsou tím dány větší předpoklady např. pro vznik kriminogenního prostředí. Statisticky je doloženo, že výskyt kriminality je vyšší u mladých lidí, kteří pocházejí z rozvrácených rodin. Podobně je tomu i u rodin, kde dítě (mladistvý) postrádá citový vztah a zájem o svůj život, i když po materiální stránce nestrádá.

Tradiční pojetí rodiny je na ústupu. V západoevropských státech, ale i u nás, klesá porodnost, zvyšuje se věk lidí, kteří uzavírají první manželství, stoupá počet rodin, v nichž o dítě pečuje jen jeden rodič, ale i svazků, kde mají dítě bez oficiálního sňatku, stoupá počet rodin bez dětí, zvyšuje se rozvodovost. Ženy se emancipují, vstupují v historicky nevídané míře na trh práce, což mění jejich chuť a možnost angažovat se v tradiční ženské roli v rodině – v roli hospodyně a vychovatelky dětí. Tento postoj se samozřejmě dostává do konfliktu s potřebami dítěte a s tradičně nízkou ochotou mužů participovat na výchově dětí

a provozu domácností. Obecně se může zdát, že pojítka rodiny a její hodnoty ztrácejí na významu.

Rodina má v dnešní společnosti důležitý význam pro duševní vývoj dítěte. Přirozeným, spontánním způsobem tu plní každý jednotlivý člen určitou úlohu a naplňuje vitálně potřeby dítěte – fyzické, citové, intelektuální a morální. V prvním období je to za normálních podmínek matka, která dítě nejen ošetřuje, ale dává mu i první intenzivní emoční podněty, když ho chová, laská, směje se na něho a hovoří k němu. Úloha otce jako jistého vzoru chování a jako zdroje jistoty a autority stoupá v pozdějším věku. Celková atmosféra rodiny, která silně formuje vyvíjející se osobnost dítěte, je zřejmě závislá na stálém těsném soužití všech těchto členů. Když tedy chybí v rodině některý základný člen, dochází snadno k ohrožení dítěte deprivacími poruchami.

Význam rodinného rozpadu pro vznik deprivacími poruch dokazují statistiky z různých retrospektivních studií, které u dětí vyšetřovaných a léčených pro různé psychiatrické poruchy vykazují značně zvýšené procento neúplných rodin. Podle jedné studie je zřejmé, že u osob s delikventním, antisociálním nebo psychopatickým chováním je viditelný vysoký výskyt úmrtí rodičů nebo časté separace dítěte od rodičů, z jakýchkoliv příčin.

2.2 Rodina jako základ

Rodina, jako instituce, pokud plní svou funkci společenskou, ekonomickou, duchovní a citovou, není jen formalitou, ale je nenahraditelná při formování osobnosti jedince. Dobře fungující rodina, kde veškeré funkce jsou plněny v náležité míře, je hodnotou, kterou bychom si měli vážit, ochraňovat ji a uvědomovat si její význam nejen pro jednotlivce, ale i pro společnost. Výrok, že „rodina je základem společnosti“ bude platit vždy a za všech okolností. A ani v té nejvyspělejší společnosti se bez ní neobejdeme. Každá společnost by si měla uvědomit, že „vklad“ do rodiny je ten „nejlépe uložený vklad“.

2.3 Rodinné vazby

Kvalita vazby mezi dítětem a matkou, dítětem a otcem a dítětem a dalšími členy rodiny je klíčovým činitelem osobnostního vývoje. Pokud rodič nedokáže přiměřeně reagovat na dětskou potřebu bezpečí, dítě si o něm vytváří představu, kterou pak může zobecnit i na jiné lidi. Současně se v dítěti neutváří pocit sounáležitosti, pocit bezpečí rodinného

zázemí, toho minimálního společenství a citové vazby uvnitř se pak přenášejí i na jeho postoje vůči společenstvím větším.

2.4 Postavení rodiny ve vývoji a výchově

Je všeobecně známo, že základy osobnosti se formují od ranného dětství. Na formování vývoje lidského jedince se podílí množství vnějších i vnitřních činitelů, které se vzájemně prolínají a působí tak v integrálním spojení. Lidé mají různé zděděné a vrozené zvláštnosti tělesné a psychické, různé vlohy a dispozice, které se v průběhu individuálního vývoje rozvíjejí na základě aktivní interakce jednotlivců s prostředím. Prvním prostředím, se kterým dítě přichází do styku, je rodina. Vzhledem k tomu, že dětství je úsekem lidského života při formování osobnosti, jeví se prostředí rodiny jako nesmírně důležité, nesoucí odpovědnost za to, jakým člověkem se to které dítě stane. Rodina je základním prostředím, jehož vliv později doplňují další instituce, jako jsou předškolní zařízení, základní školy, zájmové a sportovní kroužky, společenské organizace.

Ze všech výzkumů i praktických zkušeností vyplývá, že rodina plní nejvýznamnější úlohu ve vývoji a výchově dítěte. Pro ilustraci lze uvést alespoň některé názory našich odborníků.

Rodina je základním socializačním činitelem, v ní dítě získává fakta o sociálním okolí, nabývá různých vědomostí, zkušeností, vytváří si postoje a hodnoty, vztahující se k morálním standardům a druhým lidem (Homola 1974).

Podobně Matějček (1986) uvádí, že rodina má ústřední význam pro duševní vývoj dítěte a hraje nejvýznamnější úlohu v jeho výchově.

Jen lidé, kteří byli ve svém dětství vyzbrojeni pro zátěže budoucího světa, mohou zvládnout všechny obtíže a nároky a najít s druhými lidmi blízkými i blízkými i vzdálenými způsob soužití (Koluchová 1998).

3. Rodinná výchova

3.1 Charakteristika rodinné výchovy

Důležitou podmínkou zdravé výchovy je spokojenost rodičů opírajících se o manželskou soudržnost. Rozumí-li si vzájemně rodiče, volí zpravidla shodné výchovné přístupy a přiměřená výchovná opatření. Riziko emocionální deprivace, tenze a také frustrace je minimalizováno. Dokáží-li rodiče být vůči dětem nároční a zároveň citliví, nevznikají v dětech pocity méněcennosti s únikovými tendencemi, děti jsou sebevědomé a nevybočují z hranic stanovených pravidel.

Bylo opakovaně prokázáno, že extrémní výchovná shovívavost, stejně jako extrémně rigidní kontrola jsou výchovné cesty chybné. V prvním případě postrádá dítě smysl pro kázeň a pořádek a nevytváří si v sobě potřebnou „imunitu“ proti nástrahám, které mu život připravuje. V druhém případě se vžívá do role ušlápnutého, trpí emotivními poruchami, spojuje se se stejně postiženými a zaujímá vůči konvenční společnosti postoj odboje a nepřátelství.

Rodina jako první socializační instance vykonává tedy z hlediska bezprostředního formování osobnosti dítěte, z hlediska jeho vztahu k ostatním lidem a ke společnosti nanejvýš významný vliv. Prvořadě předurčuje prosociální nebo naopak asociální a antisociální postoje a činy dětí. Na základě mnoha rodinně sociologických a kriminologických výzkumů můžeme zároveň rodinu označit za jedno z hlavních polí prevence trestné činnosti.

Analýzy konkrétních případů výchovných problémů ukazují, že v rodinách působí destruktivně nejčastěji tyto skutečnosti:

- Deficitní rodinná struktura, tj. nepřítomnost jednoho z rodičů. Jedná se o strukturálně neúplné rodiny, v nichž sice nechybí dva dospělí, chybí ale často jeden z rodičů.
- Funkcionální poruchy rodiny, zvláště nejsou-li splněny základní funkce rodiny (nezajištěnost normálního chodu domácnosti, rozpory mezi rodiči a prezentování těchto rozporů před dětmi).
- Narušená dyáda matka – dítě, zejména na počátku života dítěte. Primární socializaci záporně ovlivňuje hlavně delší odloučení dítěte od matky.

- Nepříznivé emociální klima, (citová deprivace) způsobující nedostatek rodinného „tepla“. Někdy dochází až k odmítání dítěte, takže ve škále citů potom převládá zklamání, nedůvěra, odpor a egocentrismus.
- Záporné rodičovské vzory, především alkoholismus a vulgárnosti otce nebo uvolněné chování matky.
- Porušení souměrnosti mezi laskavostí a náročností ve vztahu k dítěti, (výchovná asymetrie) projevující se ve výchovném liberalismu, v nedostatečném vedení a dozoru a v podceňování pracovní výchovy, nebo naopak v neúměrném trestání, v příliš represivním režimu.
- Nízký kulturní a někdy i ekonomický standart rodiny mající bezprostřední vliv na morální kvality dítěte, na jeho projevy a vztahy k okolí.
- Neschopnost rodičů dosáhnout jednoty citového a racionálního v tomto smyslu, aby společensky konformní jednání přinášelo zároveň hlubší vnitřní uspokojení, radost a pocit štěstí.

Zajímavý názor na roli otce v rodině má Homola (1974), kde uvádí, že otec je identifikačním vzorem pro syny, modelem chování mužů pro dcery a zároveň pro děti obojího pohlaví modelem emočního a sociálního chování. Nepřítomnost otce rodině působí podle řady odborníků nepříznivě; např. na schopnost navazování kontaktu s vrstevníky, vyvolává neklid, nedisciplinovanost, pocity křivdy a méněcennosti, zvyšuje agresivní a nevázané chování.

Důležitým faktorem ve výchově je také tzv. *dohled* (monitoring), který má prokazatelnou souvislost se souběžným nebo pozdějším delikventním chováním dítěte. Míni se jím míra rodičovy informovanosti o tom, co dítě dělá ve volném čase, s jakými kamarády se stýká, kde se zdržuje, když není doma, kdy se vrací domů, v jakém stavu atp. Čím hůře rodiče monitorují své dítě, tím je větší pravděpodobnost, že se dítě dopustí trestné činnosti, že se jí dopustí v časném věku, že jej bude opakovat a že s největší pravděpodobností půjde o závažný trestný čin.

3.2 Výchovné selhání jako zdroj narušení dítěte

Komárik (1999) ve svém díle uvádí, že k výchovným selháním může dojít v první řadě proto, že některé děti jsou výrazně odlišné a na standardní výchovné postupy reagují nestandardním způsobem. Jsou to v první řadě děti s výraznými vrozenými odchylkami

v oblasti temperamentu. Cituje výsledky longitudiálního výzkumu S. Chessové a A. Thomase, kteří konstatovali, že většinu dětí je možno už od prvních dnů života zařadit do kategorií, které se od sebe odlišují v devíti druzích chování, jako jsou: postoj k lidem, míra kolísání nálad, pravidelnost spánku, rozvrh jídla, frekvence pláče, zlostná reakce na frustraci, adaptabilita na nové situace, ochota přijmout pravidla hry, únikové chování.

Dalším okruhem příčin, které podle Komárika (1999) by mohly mít za následek stav narušenosti, jsou objektivní podmínky rodiny nebo její náhrady. Jsou to situace, do kterých se dítě dostává bez vlastního přičinění. Patří sem:

Typy rodin:

- *Úplné rodiny* se od sebe liší hlavně počtem dětí a věkovým odstupem mezi rodiči a dětmi.
- *Neúplné rodiny*, kde výchovu v rodině zabezpečuje jen jeden z rodičů. Ať už je rodina z jakéhokoli důvodu neúplná, tak trpí podobnými druhy stresu. Nízkou úrovní příjmů, menší kapacitou na zvládání náročných životních situací, zmenšenou sociální podporou a zájmem ze strany okolí, chyběním citové podpory a dělby práce při vedení domácnosti a traumatickou událostí, nebo sled událostí, kterými se nový životní styl začíná.
- *Sloučené rodiny* vznikají manželstvím dvou lidí, z kterých aspoň jeden přináší do manželství dítě nebo děti. Základním problémem sloučené rodiny je vytvoření soudržnosti.

Sourozenci: počet dětí v rodině je nezanedbatelným formativním činitelem. Zájem vyvolávají především extrémy, rodiny s více dětmi a s jedním dítětem.

- Rodiny s *více dětmi*, souvisí především s nebezpečím výchovného zanedbání dítěte.
- Rodiny s *jedním dítětem*, problém jedináčků je zejména problémem trojčlenné skupiny, kde v případě manželského konfliktu vzniká tendence uzavírat s dítětem koalici proti partnerovi. V případě rozvodu je matka na dítě sama bez opory staršího sourozence.

Pořadí narození: mnohé rysy osobnosti souvisí s pořadím, ve kterém se dítě narodí. Nejvíce pozornosti a očekávání je od prvního dítěte. To pro něho může přinášet úzkost z možného selhání.

Sourozenecká rivalita: každé dítě touží po tom, aby ho jeho rodiče milovali a vše vnímá jako nespravedlivost vůči sobě, když některému ze sourozenců je věnována větší pozornost a láska než jemu. Rivalita při narození sourozence může vést až k regresi v chování.

Dalším zdrojem možných selhání ve výchově je rodičovské chování, které může vést dítě do bludného kruhu závislostí, nerealistických přesvědčení a sociálně patologického chování.

Takové je neadaptivní chování rodičů a chaos v jejich životních normách – hodnotovém žebříčku. Komářík (1999) uvádí, že delikvence mladistvých je naučený proces, který vychází z primární nebo referenční skupiny delikventa. To znamená, že se dítě učí již od raného dětství, zejména od rodičů, se kterými je v dlouhodobém a intenzivním styku.

Jiným nezáměrným působením rodičů na vývoj dítěte je ten, že si řeší svoje osobní problémy. Patří mezi ně např. zanedbávání dítěte (mateřská deprivace). Důsledkem této deprivace v raném dětství je snížení inteligence a celková apatičnost dítěte.

Dalším způsobem působení na dítě je hyperprotektce. Nadměrnou péčí si nejčastěji matka řeší kromě přirozeného strachu i jiné rodinné problémy. Důsledkem je zpravidla ztráta schopnosti řešit životní situace, submisivnost, egoičnost, chybění empatie, ustrašenost, nejistota, rebelský nebo paranoidní postoj k životu.

Obzvlášť destruktivní formou rodičovské komunikace s dítětem je vzorec známý pod názvem „dvojitá vazba“. Znamená dlouhodobé vystavení dítěte situaci, v které mu rodič systematicky neverbálně dává najevo, že ho nemá rád, že mu je na obtíž a přitom dítě verbálně ujišťuje o své lásce k němu. Jak se tento postup praktikuje v raném dětství, je pravděpodobným výsledkem schizofrenie na začátku dospělosti.

Dalším z činitelů rodičovského chování je násilí na dětech. Násilí na dětech se často zaměňuje s výchovným prostředkem zvaným trest. Je to způsob, kterým si násilník řeší svůj vlastní nezvládnutý citový stav.

Hledání obětího beránka v rodině je dalším komunikačním vzorcem, který se vykytuje v dysfunkčních rodinách. Jde o to, že rodina nevědomky připíše jednomu svému členovi zodpovědnost za všechno zlé, co se přihodí.

Nechtěné děti: jsou následkem často krátkodobé sexuální přitažlivosti partnerů, než zjistí, že se neznají a ani nemají dost trpělivosti a mravních hodnot k dostatečnému vytvoření citových a rozumových pout. Dítě je přítěží, snaží se na sebe strhnout pozornost tím, že zlobí a provokuje. Nechtěné dítě je ve svém vývoji již před narozením ovlivňováno duševní nepohodou stresované matky, po porodu pak vyrůstá často v neklidném, nestabilizovaném prostředí - je dítětem buď osamělé matky nebo v manželství uzavřeného jen z povinnosti. Z hlediska mladé rodiny je narození dítěte zátěžovou situací, která partnery podrobí závažné zkoušce. Mnohé mladé rodiny tuto zkoušku nezvládnou a brzy se rozpadají, dítě pak vyrůstá v neúplné rodině.

Všechny uvedené činitele mohou vyústit do výsledného stavu výchovy, kterým je emocionální a sociální narušenost.

Z oblasti rodinné výchovy vyčleňuje Kozelská (In kol. autorů 1993) 4 typy:

1. Výchova autoritativní, trestající

Rodiče příliš tvrdě prosazují svou autoritu, chybí akceptace potřeb dítěte a málokdy je přijímáno takové, jaké je. Rodiče rádi disponují různými tresty, většinou nevhodnými. Důsledky pro dítě s sebou přinášejí neustálé vědomí ohrožení, pocit křivdy a bezradnosti, poruchy sebehodnocení apod. Tento typ výchovy vyvolává u části dětí negativismus, vzpouru či agresi a úniky všeho druhu od objektivních společenských požadavků.

2. Nadměrně pečlivá výchova

Je charakterizována silnou láskou k dítěti a akceptací jeho potřeb, což je v pořádku. Horší je přehnaná starostlivost, která nedopřeje dítěti dostatek samostatnosti, nízké požadavky, neustálá kontrola. Rodiče dítěti vybírají kamarády, doma nesmí nic dělat. Dítě vyrostе ve velmi sebevědomého člověka, jehož sebevědomí ovšem nestojí na solidních základech. Má vysoké ambice a aspirace, ovšem malou vytrvalost, malou samostatnost, neumí řešit životní obtíže a překonávat překážky. Toto vše podporuje vznik frustrací a z toho pak dalších potíží v emocionální, volní a sociální sféře.

3. Nadměrně shovívavá výchova

Je charakterizována láskou k dítěti, akceptací jeho potřeb, ale nízkými požadavky, slabou kontrolou, velmi častým odměňováním. Dítě má mnoho volnosti, málo povinností, není zvyklé brát ohled na ostatní členy rodiny. Dítě bude mít zřejmě silné vědomí vlastní

hodnoty, pozitivní postoje k okolí, dostatečnou frustrační toleranci. Ale dají se očekávat těžkosti při nutnosti správně chápat a akceptovat společenské normy a požadavky. Může mít potíže při rozlišování, jaké chování je v té či oné situaci správné, nebo naopak nesprávné. Problémy mohou nastat při překonávání překážek v dospělosti, protože v dětství se nikdy žádné nevyskytovaly.

4. Zdravá – demokratická výchova

Tento typ výchovy předznamenává příznivý vývoj dítěte. Vidíme lásku rodičů, akceptaci potřeb, porozumění, respektování důstojnosti, individuality i práv dítěte. Rodiče mají přiměřené požadavky, jsou důslední a při kontrole svého dítěte nenarušují jeho sebedůvěru. Dítě si je jisto, že ho rodiče milují i ve chvíli, kdy nesouhlasí s jeho chováním. Tato výchova podporuje osvojování společensky akceschopného chování, interiorizace norem a hodnot, podporuje samostatnost a aktivitu. Rodiče dítě přijímají i ve chvílích selhání, dávají mu najevo, že určitý nedostatek lze lehce odstranit, dítě přitom pořád zůstává dobré a milováno.

Zvláštní kategorii tvoří děti, které rodinné prostředí vůbec nepoznaly. Byly vychovávány v *kolektivních institučních zařízeních*; obvykle prošly celou sérií náhradních domovů. Tyto, v pravém slova smyslu deprivované děti, mají nejen oslabenou schopnost navazovat vztahy a nalézat v nich uspokojení, mají i oslabený smysl pro „civilní“ (neústavní) realitu. Jejich delikventní chování během dospívání a časně dospělosti může být někdy projevem naivity a „vrstevnického“ vidění světa, které neměly možnost korigovat v dlouhodobém vztahu k respektovanému dospělému a také ve vztahu k mimoústavním institucím. Jejich adaptace na ústav je samozřejmě lepší než adaptace na samostatný život mimo ústav; proto pro ně může být vazba i vězení vlastně známým prostředím, které nevědomky upřednostňují před náročnou samostatností života na svobodě.

3.3 Problémy v rodinné výchově

Rodina v dnešní podobě ztratila řadu funkcí, které ji dříve udržovaly pohromadě a do jisté míry nezávisle na poutu citovém. Měla funkci výrobní, vzdělávací, ochrannou atd.; dnes však rozhodujícího významu nabyly dvě funkce:

- zajistit citové zázemí všem svým členům,
- připravit děti pro život v dané společnosti.

K vývoji zdravé osobnosti potřebuje dítě nezbytně uspokojení základních psychických potřeb – stimulace, učení, jistoty, identity, životní perspektivy. A to mu může zaručit nejlépe prostředí trvalých vřelých citových vztahů, jaké za normálních okolností poskytuje právě rodina.

3.3.1 Psychické deprivace

Jak uvádí Matějček (1986), v posledních desetiletích silně vzrostl společenský význam tzv. drobných úchylek v mentálním vývoji dítěte. Dnes není takový problém dětská mozková obrna jako spíš lehká mozková dysfunkce. A dnes není ani takový problém klasická psychická deprivace, s jakou jsme se setkávali u dětí vychovávaných v dětských domovech a jiných ústavech ještě před dvaceti lety, nýbrž to, co bychom nejspíše nazvali „citovou subdeprivací“. Je skrytá, těžko zachytitelná, ale tím ožehavější a nebezpečnější. Předznamenává totiž selhání v situacích náročných na pozitivní tvořivost v oblasti mezilidských vztahů a na citovou vyspělost a zralost při jejich zakládání. Ohroženy jsou děti vyrůstající v rodinách jen formálně udržovaných, ale i vnitřně rozpadlých, děti v rodinách jen konzumně zaměřených, děti nežádoucí a odmítané, odkázané kamsi na předposlední místo v hodnotovém žebříčku svých rodičů a patrně i děti, žijící jen s jedním z rodičů místo se dvěma.

Dítě v těchto případech trpí nedostatkem zájmu a projevované lásky ze strany rodičů, kteří se mu nevěnují, a tím postrádá citové vazby s dospělými a cítí se osamoceno..

U dětí, které dlouho musely žít v prostředí citově chudém, pozorujeme často, že mají vážné obtíže v citových vztazích. Jen těžko se učí mít někoho rády a jen těžko mohou být někomu druhému citovou oporou. Je pravděpodobné, že takový mladý člověk získá za manželského partnera někoho podobného, komu na citové odezvě nezáleží a kdo jí také asi není dobře schopen. V jakém prostředí pak vyrůstají jejich děti?

3.3.2 Život v neúplné rodině

Neúplnou rodinou se rozumí ta, kde chybí jeden z rodičů. Ve většině případů se jedná o otce. Nejde však jen o fyzickou nepřítomnost otce. Mezi rodinami, kde otec zemřel, a rodinami, kde se rodičovské vztahy rozpadly a otec odešel, je rozdíl. Matka – vdova, svého partnera prezentuje pozitivně, někdy dokonce až idealizovaně. Otec je v této rodině stále přítomen, i když už jen na symbolické úrovni. Rozvedená matka se špatnými

zkušenostmi prezentuje otce negativně. Mnohdy také zkresleně a nerealisticky, většinou však horšího, než byla skutečnost. Dětem se za daných okolností musí role otce jevit jako nejasná, zbytečná či přímo negativní. Jejich životní zkušenost význam otce nepotvrdila. Není proto divu, že se podle této zkušenosti s největší pravděpodobností zachovají v době své dospělosti. Jako jeden z možných následků je pak preferování krátkodobých vztahů, zaměřených jen na sex, bez jakékoliv partnerské či rodičovské odpovědnosti.

3.3.3 Dítě rodičů, kteří se rozvádějí nebo žijí odděleně

Při zániku manželství s dětmi přestává být muž manželem a žena manželkou, nepřestávají být ale rodiči. Rodičovský trojúhelník, na jehož jednom vrcholu stojí matka, na druhém otec a na třetím děti, zůstává uzavřen až do doby, dokud se děti nebudou schopny žít samy.

Jak už zde bylo zmíněno, dítě nebo mladý člověk prochází těžkým obdobím, které představuje dospívání. Má dosti práce sám se sebou, potřebuje pomoc, a ne aby byl ještě účasten řešení konfliktů dospělých takovýmto způsobem. Uvědomujeme si vůbec, my dospělí, jakého bezpráví se tímto dopouštíme na takovém člověku?

3.3.4 Dítě rodičů, kteří už jsou rozvedení

Rozchod rodičů či konfliktní soužití partnerů představuje pro dítě těžké období. Toto se mnohdy stává přítěží, ať již z hlediska materiálního, např. ve smyslu placení alimentů, psychického, např. pocity opuštěnosti nebo zkaženého života, či sociálního, např. obtížné navazování nových partnerských vztahů. Mladý jedinec se buď dostává do role nemilovaného, odstrkovaného a přehlíženého dítěte, nebo dítěte nezdravě ochraňovaného, hýčkaného a emočně přetěžovaného, používaného jako prostředek citového vydírání druhého partnera. Po rozvodu se mění také finanční situace členů rodiny, mnohdy nastávají konflikty s příbuznými jednoho nebo obou rodičů. To vše dítě vnímá, zpracovává a později ho tyto zkušenosti ať už kladně či záporně ovlivní.

3.3.5 Krize rodiny?

Novým fenoménem destabilizace rodiny je, že značná část lidí, kteří spolu volně žijí, neuzavírají sňatek. Nejedná se zdaleka o kopii dřívějšího manželství, ale o zcela nový jev. Volně, spolu žijící partneři, se rychleji a častěji rozcházejí než manželé. Rozšířením volných

soužití se nesnížila míra rozvodovosti, snížila se naopak odolnost manželství. Být dobrou rodinou předpokládá, že dvojice, která uzavřela sňatek, si rozumí nejen v oblasti citové, intelektuální a sexuální, ale i v otázkách týkajících se výchovy dětí a vedení domácnosti.

- Je dnes rodina v krizi?

V odstupu je možno říci, že rodina není úplně jiná než dřív. Základní principy tu stále jsou a budou. Lidé budou mít vždy rádi své děti, budou po nich toužit a děti svou přítomností budou rodičům uspokojovat jejich základní psychické potřeby. Většina dospělých potřebuje mít děti a děti potřebují rodiče. Dnes rovněž víme, jak hluboce je ve společnosti zakotvena instituce adopce a pěstounské péče. Je pravdou, že je vysoký počet rozvodů a to rozhodně není dobré. Avšak rodina jako instituce je v krizi pravděpodobně už od té doby, co lidstvo existuje. My dnes můžeme říci, že rodiny se mění, vstupují do ní jiné prvky, ale je to ten nejstabilnější společenský útvar, který byl, je a bude.

3.3.6 Závěr

Psychologové často hovoří o „rozpadu rodiny“, který vystavuje značné procento dětí a mládeže ohrožujícím vlivům, zejména organizovaného zločinu, zvláště v oblasti toxikomanie. Příčinami tohoto rozpadu jsou nízká reprodukční schopnost, nízký stupeň porodnosti, destrukce partnerských vztahů, vysoký stupeň rozvodovosti. Výrazným faktorem je, že mladé rodiny často nemají bydlení, tím se krize rodiny ještě prohlubuje, neboť chybí základna pro existenci rodiny. Soudí se, že duševní stresy vyvolané tíživou bytovou situací se projevují především agresí.

Usměrňování ve výchově se v takovýchto případech pohybuje mezi extrémně tvrdou disciplínou a naprostou netečností. Domácnosti jsou často zanedbané, špinavé, špatně osvětlené, špatně větrané, přeplněné, v takových bytech ani děti ani dospělí nemají pocit pohody, takže mladiství raději tráví čas mimo ně.

Chtěl bych ještě upozornit na v současnosti dost častý problém výchovného zanedbání, způsobeném přílišnou angažovaností obou rodičů, jež jim nedovoluje soustavnou a vhodnou aktivitu při socializaci dítěte. Tento nedostatek rodiče často nesprávně kompenzují snahou o neúměrné zabezpečení dítěte po stránce hmotné. Tímto způsobem však mnohdy akcelerují sociální vývoj svého dítěte, které na jedné straně strádá nedostatkem lásky, na druhé straně

má tendenci přeceňovat vlastnictví hmotných statků a považovat je za měřítko hodnoty člověka.

3.4 Ctižádost a individualita

K otázce rodinné výchovy si myslím, že je nutné zmínit ještě problematiku tzv. „přehnané“ ctižádosti rodičů. Rodiče nezřídka vkládají do svých potomků i svoje nenaplněné naděje a tužby. Přitom, však až příliš často, nepřihlížejí nejen k tomu, zda se jejich potomek vůbec chce podobnou cestou ve svém životě ubírat, ale i k tomu, má-li pro rodiči vybranou cestu předpoklady. Nenaplnění nadějí vkládaných do dětí pak vede k častým roztržkám v rodině. Má také za následek i výrazný pokles sebevědomí dětí, zvláště pokud mají své rodiče rády, chtěly by jim udělat radost a z uvedených důvodů, se jim to nedaří. Stále více mají pocit, že rodiče zklamaly, že nenaplnily jejich očekávání a to se začíná projevovat rostoucí frustrací.

Snaha dosáhnout toho, co od nich rodiče očekávají, je tak veliká, že se často stává dominantou v dětském uvažování. Obava ze zklamání, která doprovází úsilí o dosažení úspěchu, vede k tomu, že třeba i obyčejné zkoušení u tabule se pro ně stává doslova „bojem o život“. Protože v těchto situacích dochází k tzv. „nadhraničnímu útlumu“, kdy přílišné vzrušení z významnosti situace utlumí ostatní sféry mozkové kůry, dítě většinou zapomene i to, co se den předtím bezpečně naučil. Výsledek je nasnadě - opakovaný neúspěch jen přispívá ke ztrátě sebedůvěry dítěte. Řetězec podobných situací pak vede k nervové labilitě dítěte, ke změnám v jeho psychice a nezřídka i ke zhoršení jeho zdravotního stavu.

Respektování individuality dítěte ovšem v žádném případě neznamená výchovu individualisty. Individualista se vyznačuje tím, že jde za svým cílem často bez ohledu na ty ostatní a nejednou s jejich zneužitím. Pro něj je prioritní jen jeho vlastní zájem. Výchova ke svobodě v moderní společnosti je současně výchovou k zodpovědnosti. Zodpovědnosti za sebe, za své rozhodnutí a jednání, ale i zodpovědnosti za druhé. Pouze tak lze postupně dovést děti k sociální zralosti. Ti jedinci, kteří jsou vychováni v pocitu všemohoucnosti a nezodpovědnosti, brzy nabudou pocitu, že ve své svobodě jednání jsou zcela neomezení a mohou si dělat co chtějí. V lepším případě se z nich stanou individualisté, kteří vše podřídí především svým vlastním potřebám, a to bez ohledu na jiné lidi, v horším případě pak nebudou respektovat normy lidského soužití. Pocit naprosté svobody jednání může přivést daného jedince až do konfliktu se zákony (Pelikán 1997).

3.5 Jak tedy vychovávat?

Celý problém výchovy spočívá v tom, že existují různá pojetí výchovy, jejichž realizace se setkává s různou úrovní přijetí tím, kdo je vychováván.

3.5.1 Autokratický styl

První z nich vychází z toho, že existuje jasně vymezený cíl výchovy, kterého je třeba dosáhnout formou záměrného, cílevědomého působení rodiče, resp. pedagoga na osobnost dítěte. Rozhodujícím činitelem je zde rodič (pedagog), který volí převážně autokratický styl výchovné činnosti. Základním typem komunikace s dítětem (žákem), je tzv. přímé výchovné působení, které je vlastně systémem úplného řízení „méně dokonalého jedince“ někým, kdo je „relativně dokonalejší“ – rodiče, učitelé, vychovatelé, vedoucí kroužků apod.

Pokud se děti chtějí podřídit vlivu těchto dospělých, mohou se za určitých okolností kladeným požadavkům přizpůsobit. Problém nastává, jestliže děti nejsou vnitřně přesvědčeni o oprávněnosti toho, kdo je chce vychovávat, ať už z morálních kvalit nebo třeba jen proto, že mají na věc jiný názor. V těchto případech se sice mohou vnějšně přizpůsobit, ale vnitřně je výchovné působení nijak nezasáhne. Tady se možná někde začíná rodit lidská konformita, se kterou se často setkáváme u řady dospělých a kterou lze charakterizovat slovy: „Navenek se chovej tak, jak to po tobě vyžadují, ale uvnitř si můžeš myslet co chceš. Pak se budeš mít dobře a se všemi vyjdeš.“

Typ výchovy, o němž hovoříme, vychází v podstatě z předpokladu převážně jednosměrného, autokratického působení rodiče (pedagoga), na dítě s cílem přizpůsobit je určitým cílům. Může být navenek nesporně efektivní, ale málokdy je také skutečně účinný. (Pelikán 1997).

3.5.2 Pedocentrický styl

Tento typ koncepce výchovy vychází především z dítěte, z jeho osobnosti, přání, zájmů, vnímání života. S tímto pojetím, které je známo již po staletí jako pojetí převážně pedocentrické, se velice často v současné době setkáváme v rodinné výchově nejen v mnoha západoevropských, a amerických rodinách, ale i v rodinách u nás (Pelikán 1997).

Základem je humanistické vnímání dítěte nejen jako objektu pro výchovnou manipulaci, ale jako svébytné bytosti, která již má v sobě všechny zárodky dalšího vývoje. Výchova

tyto zárodky pomůže nejlépe rozvinout tehdy, neomezuje-li příliš dítě, ale současně vytváří-li prostor pro jejich projevení a vývoj. Nespornou předností tohoto přístupu, ve srovnání s autoritativní výchovou, je respektování osobnosti dítěte. Proto také je podobný způsob výchovy dětem bližší a pro ně přijatelnější. Toto pojetí je nesporně velice inspirující, ale má i svá jistá úskalí. Respektování osobnosti dítěte by především nemělo znamenat plné podřízení se mu. Například v některých školách, které hledají alternativní přístupy k výchově a vzdělání, natolik akceptují přizpůsobení celého systému práce dětem, že zapomínají na samotný smysl výchovně vzdělávacího procesu. Je jistě velice důležité vytvořit pozitivní klima ve škole, protože pokud se žáci do školy těší, nejsou stresováni strachem z učitelů, ze zkoušení a jiných „hrůz“, jsou nesporně otevřenější pedagogickému vlivu. A otevření se vnějšímu působení, ochota vnímat pedagoga, je nezbytným předpokladem úspěšnosti tohoto vlivu. Neměli bychom ale posuzovat úroveň práce školy jen podle toho, jestli se v ní dětem líbí, ale především podle toho, jaké jsou faktické výsledky celého pedagogického procesu: kolik se toho ve škole naučí a jak jsou absolventi školy připraveni pro další studium, nebo život (Pelikán 1997).

Účinnost výchovného působení závisí nesporně také na přesvědčivosti tohoto vlivu. Abychom mohli přesvědčivě působit, nesmí být naše jednání v rozporu s našimi slovy. Všichni víme, jak je to někdy těžké. Děti jsou ale opravdové a neodpustí nám, budeme – li se chovat jinak, než jak vyžadujeme po nich samotných. Rodič, resp. učitel, tak někdy musí nejdříve pracovat na sobě, chce-li, aby mu bylo uvěřeno.

Mahátmá Gándhí správně řekl: „Chceme-li změnit svět, musíme být změnou sami“. Jedna historka o Gándhím velice pěkně ilustruje, jak těžké je „být změnou“. Podle ní Gándhího vyhledala žena, kterou velice znepokojovalo, že její syn jí moc sladkostí. „Bojím se o jeho zdraví,“ řekla mu. „Víte on si vás velice váží. Byl byste tak hodný a pověděl mu, že to není zdravé, aby to nedělal?“ Gandhí se nad jejím přáním zamyslel a pak jí řekl, že je splní. Požádal však, aby syna přivedla až za dva týdny. Když se chlapec s matkou objevil, Gándhí s ním promluvil a naznačil mu, že by měl přestat mlsat. Chlapec se dal přesvědčit a matka zahrnula Gándhího díky. Zeptala se ho však, proč trval na dvoutýdenním odkladu. „Protože jsem potřeboval dva týdny na to, abych sám přestal jíst sladkosti“, odpověděl.

Al Gore: Země na misce vah. Argo, Praha 1994, str. 19
(Pelikán 1997).

3.5.3 Závěr

Když se zamyslíme nad oběma komentovanými přístupy, vidíme, že styčným problémem obou je to, že vycházejí z určitého způsobu interakce mezi vychovávaným a vychovávajícím.

První přístup, autokratický, akcentuje rodiče, resp. pedagoga jako východisko komunikace a v kontaktech mezi oběma účastníky výchovného procesu převládá směr od vychovávajícího k vychovávanému. Ve druhém případě je východiskem dítě a převládající směr je opačný.

Skutečná interakce ale předpokládá vyrovnanou četnost komunikace oběma směry. Základní problém spočívá v tom, jak se navzájem vnímají oba základní partneři – účastníci výchovného procesu. Jiná je situace, budeme-li jako rodiče nebo učitelé vnímat toho, na koho působíme, jako soka, a jiný bude náš postoj, vnímáme-li jej nejen jako partnera, ale třeba i budoucího pokračovatele svého díla. Zejména ve škole připomíná vztah mezi pedagogem a žákem dosti často spíše konkurenční boj, než spolupráci. Učitel nezřídka prokazuje svoji svrchovanost a nadřazenost. Žák se buď podřídí, nebo hledá cesty, jak v tomto nepříteli rovném „boji“ obstát. A podobně je tomu i v rodině.

Popsaný stav, se kterým se jak v rodinách, tak zejména ve škole, setkáváme velmi často, je ovšem v rozporu nejen s účinností výchovného působení, ale i se samotnou logikou posláním člověka na tomto světě. Základním předpokladem úspěšného výchovného působení musí být tedy stav, kdy se dítě, resp. žák, otevře komunikaci s rodičem nebo pedagogem (Pelikán 1997).

A co na otázku jak vychovávat, říkají odborníci:

Dobře vychovávají ti rodiče, kteří dokáží dítě přijímat, očekávají od něj zralé chování, poskytují mu jasná měřítká a daná pravidla v rodině prosazují. Dokáží přikázat nebo i přiměřeně potrestat. Dítě povzbuzují k nezávislosti a otevřeně s ním komunikují. Dokáží vyslechnout jeho názor i vyjádřit svůj vlastní. Respektují práva dítěte i práva vlastní. Děti vyrůstající v takovém prostředí bývají nezávislé a zdatné, dokáží se přiměřeně prosadit, jsou zodpovědné, dostatečně sebevědomé a dokáží ovládat hněv a agresi. Později nevyžadují dohled a zevní omezení.

Při špatném způsobu výchovy nejsou požadavky na dítě v rovnováze s přijímáním dítěte a uspokojováním jeho potřeb. Někdy rodiče omezují děti v tom, aby byť i jen projevily své oprávněné potřeby a požadavky. V extrémních případech nesmí dítě ani hovořit, jestliže není tázáno. O pravidlech se v rodině nediskutuje a není prostor pro vysvětlení nebo vyjednávání. Časté jsou fyzické tresty. Děti z těchto rodin bývají uzavřené, bojí se projevit iniciativu, schází jim spontánnost. Jsou buď agresivní, nebo se nedokáží prosadit. Jsou, bohužel, také více ohroženy alkoholem a drogami.

Více ohroženy jsou ovšem i děti z rodin, kde jsou rodiče příliš povolní a ve všem ustupují.

(Nešpor 1997)

Motto: Rodič, který by byl schopen vidět své dítě takové, jaké skutečně je, by potřásl hlavou a a řekl: "Vilík nestojí za nic, prodáme ho." (Leacock).

„Učit je možno slovy, ale vychovávat jenom příkladem“. (J. de La Bruyere)

4. Výchovné problémy

Narušený vývoj mezilidských vztahů a nedostatek společenského přizpůsobení je typický pro celou řadu dětských chorobných projevů, které jsou označovány jako poruchy a vady chování.

Velmi často bývají vyvolávány špatnými mezilidskými vztahy v okolí dítěte, nevhodným výchovným působením především rodinného prostředí, které má rozhodující a základní vliv na utváření osobnosti dítěte a jeho společenských projevů.

Někdy však tyto vnější patologické projevy chování vycházejí z příčin dalších – hlubších a složitějších. Poruchy chování jsou potom vnějšími příznaky odchýlného vývoje osobnosti (hovoříme o disharmonickém vývoji osobnosti), jiné jsou vyvolány neurózou dítěte, v ojedinělých případech se může jednat i o projevy závažné duševní nemoci dítěte.

Někdy se také objevuje odborné rozlišení, ve kterém se jako vady (závady) chování uvádějí poruchy vzniklé z chybného výchovného působení na dítě, kdežto jako poruchy chování bývají označovány složitější patologické projevy a procesy, v nichž závadné chování dítěte je jenom jedním z příznaků celého jevu.

Ať již jde o prostou vadu chování anebo, jak později ukáže odborné vyšetření, o složitější patologický proces, je v zájmu prevence opakování poruch chování důležité, věnovat dítěti zvýšenou pozornost a co nejdříve provést patřičná opatření prostřednictvím specializovaných odborných pracovišť, jako jsou pedagogicko-psychologické poradny či dětská psychiatrická oddělení. V případě, že opatření navrhuje škola, nesmějí jej rodiče chápat jako projev diskriminace nebo trestu ze strany učitele, naopak by měli vidět ve skutečnosti, že jejich dítě bylo posláno k odbornému vyšetření, projev jeho zájmu o dítě.

Příčinu vzniku, byť ojedinělé poruchy v chování, nelze nikdy omezit na jeden jediný faktor. Stejně tak nemůžeme hledat jen velmi úzkou časovou souvislost mezi příčinou a vznikem poruchy chování. Většina poruch chování totiž v sobě zahrnuje celou řadu příčin a časových souvislostí – někdy i zdánlivě vzájemně velmi od sebe vzdálených, a proto také často obtížně zjištělných.

4.1 Vnitřní vlivy a příčiny

Veškeré vlivy a příčiny vedoucí k poruchám chování můžeme rozdělit na oblast činitelů vnitřních a činitelů vnějších.

Ne všechny patologické zvláštnosti v dětském věku se dají vysvětlit beze zbytku jenom nepříznivými vnějšími podmínkami, nesprávnou výchovou, nevhodným sociálním prostředím apod. Mnohé z nich předpokládají již určité dispoziční založení, určitý dispoziční základ, dispoziční terén, na němž se teprve za výchovně nepříznivých okolností může ta nebo ona patologická zvláštnost vyvinout.

Mezi vnitřní činitele počítáme především vlivy přímo dědičné – jde o genetickou dědičnost, která se může projevovat v nežádoucím psychickém reagování dítěte. V praxi to znamená, že dítě z rodiny, v níž se v příbuzenstvu objevují častěji duševní choroby, alkoholismus, hysteričtí nebo jinak nenormální jedinci, má větší pravděpodobnost selhat v určité situaci na základě zděděné citové lability a nevyváženosti.

4.1.1 Povaha porodu

V poslední době se věnuje hodně pozornosti zejména tzv. perinatálním encefalopatiím (mozkovým poruchám, jež vznikly za porodu). Poškození mozkové tkáně se projeví obrnami svalových skupin různého stupně, někdy i snížením schopností rozumových. Lehlé případy perinatální encefalopatie se mohou dostat i do školy všeobecně vzdělávací. Takové děti jsou mentálně v mezích normy, jejich duševní vývoj se však může opožďovat a jejich chování je nápadné tím, že se u nich projevuje psychomotorický neklid, afektivní výbuchy (smích nebo pláče), grimasování, neschopnost soustředit se na školní práci, někdy též dezorientace ve vnímání prostoru i v myšlení. Tyto děti jsou závažným problémem pedagogickým, jelikož svými nápadnými projevy ruší práci ve třídě a neobstojí ve škole všeobecně vzdělávací.

4.1.2 Prodělaná choroba

Další důležitou oblastí, která má vliv na neobvyklé chování dítěte, je prodělaná choroba nebo úraz. Tyto souvislosti rodičům často unikají a jsou příčinou mnoha výchovných nedopatření a omylů. Nejsložitější je situace při některých chorobách s možnými pozdějšími následky na nervovém systému. Mezi nejtypičtější choroby napadající nervový systém patří

především záněty mozkových blan a mozkových tkání. Následek těchto chorob se může někdy projevit v narušení rozumových schopností nebo i v celkovém zaostávání či ustrnutí rozumového vývoje.

4.1.3 Dětské neurózy

Poruchy a závary v chování mohou být velmi často přímým důsledkem nebo projevem dětské neurózy, popř. jejím nejnápadnějším rysem. Z tohoto důvodu se o dětské neuróze zmíním alespoň stručně.

Neurózy patří mezi nejčastější nervová onemocnění dětí. V žádném případě však nejde o zhoubné onemocnění, které by mělo za následek výrazné tělesné postižení dítěte. Z psychologického hlediska ovšem jde o onemocnění velmi závažné, neboť nevhodně ovlivňuje celkový duševní vývoj dítěte a narušuje jeho schopnost přiměřeně se chovat a jednat ve společnosti druhých. Důsledkem neurózy může být celá řada selhání, počínaje narušeným vztahem k rodičům až po neúspěchy ve škole, včetně závad a poruch chování.

Příčiny neuróz jsou v určitém smyslu obdobné příčinám závad a poruch chování a jsou i obdobně složité – od přirozeně zvýšeného citlivého nervového systému přes různá oslabení v důsledku prodělaných chorob, až po nevyřešené, či jinak složité mezilidské vztahy. Právě neuspokojivé mezilidské vztahy, především v rodině, jsou pro vznik dětské neurózy nejnebezpečnější. Projevy neuróz mohou být velmi pestré a některé z nich jsou společné jak dětským neurózám, tak i neurózám dospělých. V podstatě je můžeme rozdělit na projevy tělesné a duševní.

Mezi tělesné příznaky neuróz patří bolesti a potíže v různých orgánech těla – bolesti u srdce, bolesti hlavy, poruchy zažívacího traktu a trávení, poruchy spánku a celá řada dalších. K duševním příznakům neurotického onemocnění řadíme různé stavy neklidu, sebepodceňování, nepozornosti, úzkosti, strachu v určitých situacích nebo zcela bezdůvodného strachu, který dítě nedokáže vysvětlit. Mnohdy se všechny uvedené příznaky vzájemně kombinují, takže někdy jsou nápadnější projevy v oblasti tělesné, jindy opět duševní.

Samozřejmě nelze vždy a v každém případě klást přímou vinu za vznik neurózy či poruchy chování rodičům. Někdy může dojít v důsledku určité choroby nebo vlivem nešťastné náhody k narušení normálního zdravého duševního vývoje dítěte. Ale i v takovém

případě může obětavá snaha rodičů nebezpečí ohrožení psychiky dítěte snížit, popř. alespoň částečně odvrátit.

Typickým příkladem jsou neurózy jakožto funkcionální poruchy vyšší nervové činnosti, při nichž je porušena adaptace na společenské prostředí. U dětí vznikají neurózy nejčastěji v útlém věku, a to kolem 3. roku. Ocitne-li se dítě za těchto okolností v situaci, která je pro dospělého člověka běžnou, může pro něj znamenat situaci obtížně řešitelnou, eventuálně neřešitelnou konfliktovou situaci. Konfliktová situace, jíž se rozumí zpravidla působení dvou protikladných podnětů, stojí téměř vždy při vzniku neurózy.

4.1.4 Nesprávné návyky

Kromě neuróz je třeba rozlišovat tzv. zlovyky čili nesprávné návyky, což jsou zafixované dynamické stereotypy nežádoucí jak z hlediska společnosti, tak z hlediska dítěte. Vznikají zpravidla jako reakce na nevhodné podněty z prostředí. Někdy se neprávem některé neurózy (např. tiky, koktavost) pokládají za zlovyky. Nesprávné návyky se mohou vypěstovat v chování při jídle, v držení těla při sezení i chůzi, v projevech mluvních apod. Pro výchovu mají ovšem význam především návyky pracovní, kázeňské, mravní asociální vůbec, jichž se někdy člověk nedovede zbavit ani v dospělosti.

4.1.5 Poruchy řeči

Poněkud odlišnou skupinu dětí s mentálními poruchami tvoří děti se slabomyslností, získanou jako následek různých onemocnění nebo úrazů mozkové tkáně po druhém roce života, ve věku předškolním i školním, tedy v době, kdy se už vytvořily základy motoriky a řeči. Dochází tu proto nikoli k postižení celé osobnosti dítěte, jako je tomu u vlastní oligofrenie, nýbrž jenom k tzv. parciálním poruchám některé psychické funkce (např. poruchy vnímání, čtení a psaní, poruchy sféry citově volní apod.).

Poruchy řeči, s nimiž se můžeme setkat u dětí lze rozdělit do těchto kategorií:

- *opožděný vývoj řeči,*
- *poruchy výslovnosti,*
- *poruchy rezonance řeči*
- *tzv. mluvní neurózy.*

Opožděný vývoj řeči - o opožděném vývoji řeči mluvíme tehdy, když dítě začíná mluvit později než normálně a jeho mluvní schopnosti jsou méně obratné než odpovídá jeho věku. To se týká hlavně užívání řeči, slovní zásoby a mluvní pohotovosti. Výslovnost sama může být přitom buď správná, nebo porušená. Někdy může opoždění ve vývoji řeči dosáhnout takového stupně, že dítě nemluví vůbec ještě ani ve věku předškolním, i když jeho sluch a rozumové schopnosti jsou prokazatelně v mezích normy. Takové opoždění, příp. omezení vývoje řeči označujeme jako alálii (vývojová nemluvnost).

Dyslálie - nejčastější poruchou řeči v mateřských a základních školách jsou poruchy výslovnosti, jimž říkáme souborně dyslálie čili patlavost. Patlavé dítě tvoří foneticky nesprávné určité hlásky, popř. hláskové skupiny. V těžkých případech může dítě komolit i celá slova, takže jeho řeč je téměř nesrozumitelná. Patlavost může být podmíněna organicky, např. anatomickými změnami na mluvidlech, vývojovými poruchami čelistí, chrupu nebo patra, poruchami sluchu aj. Patlavé děti bývají vůbec motoricky méně obratné, a to celkově a hlavně ve sféře motoricky mluvní.

Huhňavost - poruchy zvuku (rezonance) řeči se označují jako huhňavost. Jde při nich vlastně o patologicky změněnou nosní rezonanci.

Huhňavost je dvojího druhu: **zavřená** a **otevřená**:

- při **zavřené** huhňavosti je rezonance hlasité řeči patologicky snižena, a to pro nějakou překážku v nose či nosohltanu. Charakter zvuku řeči je typický jako pro řeč při rýmě. Ošetření spočívá v operativním odstranění nosní mandle a následném procvičení nosního dýchání. Tím se zároveň upraví i rezonance řeči.

- u tzv. **otevřené** huhňavosti naproti tomu uniká při mluvení vzduch nosem z důvodu nedostatečné funkce patrohltanového uzávěru. Tu způsobuje nejčastěji vrozený rozštěp patra. Takovou poruchu řeči při rozštěpu patra označujeme jako palatolálii. K jejímu odstranění je nezbytná především operativní úprava rozštěpu patra, po níž následuje vlastní logopedická terapie.

Jelikož palatolálie postihuje velmi citelně dítě v jeho sociálních vztazích, měla by být odstraněna alespoň před začátkem školní docházky.

Mluvní neurózy - z tzv. mluvních neuróz jsou závažným problémem lékařským i pedagogickým především **koktavost, breptavost** a tzv. **dobrovolná němota**.

- **koktavostí** je postiženo téměř 1 % mládeže, většinou chlapců. Během školní docházky koktavosti přibývá. Zpravidla se má za to, že koktavost vzniká u dětí, které k tomu mají dispozice a to po nejrůznějších úrazech, zvláště duševních (např. okřikování při mluvních potížích, leknutí, silné afekty apod.). Příznaky koktavosti se projevují především na toku řeči. Jde o křečové projevy, které se vyskytují nejvíce při spontánní mluvě, zvláště s nadřízenými osobami (např. s učitelem). K příznakům koktavosti patří ještě tzv. součiny, tj. různé posunky a grimasy.

- **breptavost** se projevuje nápadně rychlou a zbrklou řečí spolu s nedbalou výslovností. Breptavé děti komolí slova a vynechávají celé slabiky, zvláště koncové. Není tu však ani křečových projevů, ani vědomí poruchy. Breptavost je zpravidla jedním z projevů zbrklosti. Ta se projevuje ukvapeností a překotností ve čtení a psaní a v celém jednání. Uklidňující a důsledná výchova správné řeči, se správnou a přesnou výslovností, může mít úspěch, je-li spojována s důslednou a uklidňující celkovou výchovou.

- **tzv. dobrovolná němota** je ztráta řeči způsobená utlumením mluvní funkce, např. strachem před vyjádřením, obavou z blamáže pro nesprávnou výslovnost, nebo jako protest proti okolí. Někdy je vázána jenom na určité situace nebo je zaměřena na některé osoby.

V souvislosti s poruchami řeči nelze pominout ani poruchy čtení, psaní a počítání u dětí, i když se vyskytují poměrně vzácně. Jde o vývojové poruchy u dětí jinak zdravých a duševně i rozumově zdatných, bez poruch smyslových či motorických.

4.1.6 Genetická dispozice

Prakticky všechny osobnostní vlastnosti, jako i postoje člověka a zájmy jsou dědičné. Genetická dispozice může být odpovědná např. za sníženou sebekontrolu či za hyperaktivitu dítěte. Tyto vztahy však samy o sobě nevedou k vytvoření delikventní party, která vyloupí obchod. Genetická vloha jen zvyšuje pravděpodobnost, že na chování budou mít vliv další činitelé, bez nichž by se delikventní jednání neuskutečnilo. U mladého člověka je obtížnější předpovědět, kam bude jeho životní dráha směřovat. Odlišení biologických kořenů od vlivů rodiny nebo jiného prostředí je nesnadné – např. nepřátelské chování může být stejně dobře

reakce na velmi nepříznivé podmínky, v nichž člověk vyrůstal, jako i projevem vrozené dispozice.

4.1.7 Pohlaví

Pohlaví sehrává také svou roli. Rozdíl je hlavně díky vrozené vyšší agresivitě mužů, jež je ovlivňována mužským pohlavním hormonem testosteronem. Vliv má také odlišný způsob výchovy chlapců a dívek. Např. vrstevnické vazby na partu nemají pro dívky takový význam jako pro chlapce, naopak vazby na rodinu jsou u nich nesporně pevnější.

4.1.8 Zdravotní stav

Z hlediska kvality výchovy nemají však význam pouze biologické determinanty, které mají vztah k duševnímu životu člověka, ale též biologické anomálie poznamenávající vzhled člověka nebo jeho zdravotní stav. Invalidita stojí často v pozadí různých nenormálních či sociálně patologických způsobů chování. Invalida je na základě své nemoci nejen vyřazen z mnohých činností svých vrstevníků, ale navíc – a to platí především u mládeže – je mu často pro jeho fyzickou vadu vysmíváno a tím vytlačován na okraj skupiny. Frustrace potřeb těchto lidí pak často zpětně přerůstá do různých druhů neadekvátního jednání, od stažení se do sebe až k delikventnímu uspokojování potřeb.

Biologické determinanty organismu však mají ještě další souvislosti. Např. reakce jedinců na alkohol a drogy. Nejnebezpečnější biologicky podmíněnou reakcí na alkohol je agresivita, která stojí velmi často u zrodu trestné činnosti mládeže. Obdobně fyzická vyspělost či nadměrná sexuální potence mladých lidí, na základě zvráceného systému hodnot, posunuje např. jedince k delikventnímu jednání.

4.1.9 Závěr

Tím vším se přirozeně patologické zvláštnosti psychiky dětí nevyčerpávají. Existuje celá řada psychopatologických poruch u dětí, od disharmonického duševního vývoje přes tzv. psychopatii (často obtížně prokazatelnou), epilepsii, až po vzácně se vyskytující psychózy (duševní nemoci) dětského věku, které se zpravidla do všeobecně vzdělávacích škol nedostanou a jsou záležitostí odborné psychiatrické péče.

4.2 Vnější vlivy a příčiny

Z vnějších vlivů je nejzávažnější rodinné prostředí, prostředí třídy a školy. Rodina uspokojuje intimní citové potřeby dítěte, ve škole se pak dítě zařazuje mezi své vrstevníky a zároveň prostřednictvím učitele, školních povinností a školního řádu se poprvé setkává s organizovanou společností. Povaha a chování rodičů mohou podstatně ovlivnit chování dítěte. Dokonce natolik, že dítě pocházející z rodiny se špatnými nebo nepřiměřenými rodinnými vztahy naprosto selhává nejen v dětském věku, ale i daleko později v období plné dospělosti, a především ve své vlastní nově založené rodině.

Psychologové se velmi často setkávají s až neuvěřitelnou podobností v životních osudech rodičů a jejich dospělých dětí. Udává se, že základní důležitost pro zdravý psychický vývoj dítěte mají první tři roky života, kde tkví mnohé z pozdějších poruch a závad chování. Již tehdy se totiž mohou nenormálně vyvíjet vztahy dítěte k sobě samému, k jiným lidem a ke společnosti vůbec.

Psychologové a pedagogové se se špatnými výchovnými vlivy rodiny setkávají velmi často. Dovedou je sice snadno rozpoznat, ale změnit je není vždy v jejich moci.

To, co je v mladých lidech horší, se spojuje a násobí neuvěřitelně snadno. To, co je v nich lepší, se dává dohromady jen neobyčejně obtížně.

Kromě nedostatků v rodinné výchově, spočívají příčiny špatné výchovy i v dalších faktorech, jako je nízká úroveň až absence vhodných aktivit využitelných zejména ve volném čase, nedostatečná výchovná práce a vliv školy, vliv vrstevníků, nedostatečná mravní a citová výchova, absence právního vědomí a další. Svou negativní roli rovněž sehrávají nedostatek životních zkušeností, neschopnost adaptace mladého člověka v novém prostředí, změna stylu života, neschopnost rychle a správně reagovat na některé situace a podněty, které se projevují chybami v jednání. Zejména zvládání krizových situací je závislé, mimo jiné, i na potřebných dovednostech a návycích, které u mladého člověka bývají nedostatečně rozvinuty.

4.2.1 Rodiče

Psycholog se někdy setkává při své práci s nadměrně ctižádostivými rodiči. Takoví rodiče se většinou snaží nahradit svůj vlastní neúspěch v určité oblasti přehnaným ovlivňováním profesionální zaměřenosti dítěte. Vyvolávají v něm zájem a touhu po úspěchu

právě v těch oblastech, pro něž dítě nemá talent ani schopnosti, stejně jako je neměli oni. Celá situace vede k neurotizaci dítěte a k ještě mnohem výraznějšímu celkovému neúspěchu.

Také přehnaná péče a strach o dítě mají za následek jeho nesamostatnost, neprůbojnost a neschopnost stát se v budoucnu nezávislým.

Nepříznivě ovlivňují vývoj dítěte také neurotičtí, vnitřně nevyrovnaní rodiče. Do svého vztahu k němu přenášejí své nevyřešené manželské a pracovní problémy, vlastní nejistotu a nerozhodnost. Manipulují a kalkulují s dítětem při svých rodinných konfliktech, jež dítě není schopno pochopit a které jsou nad jeho síly. To vede později i u něho ke vzniku neurózy.

Někteří rodiče velmi puntičkářsky prosazují výchovu k absolutnímu pořádku, v němž vidí základ veškeré rodinné výchovy. Dítě je později pokládá za malicherné, neschopné skutečného rozhledu a porozumění pro jeho problémy a bouří se vůči jejich pedantskému autoritářství.

4.2.2 Nevhodné výchovné prostředí

Pedagogicky nevhodné je především prostředí výchovně nedostatečné, chudé na výchovné podněty, z něhož nám vyrůstají děti výchovně zanedbané. Takové prostředí vytvářejí svým dětem rodiče, kteří jsou k výchově nepřipraveni, lhostejní, nebo ji dokonce odmítají. Děti těchto rodičů potřebují co nejvíce pedagogického zájmu, protože právě z nich se stávají velmi často individua s asociálními až antisociálními sklony.

Za pedagogicky nevhodné prostředí nutno považovat naproti tomu i prostředí s nadměrnou výchovou a s přehnanou péčí o dítě. Takové výchovné prostředí připravují svým dětem zpravidla rodiče příliš úzkostliví nebo příliš milující, a proto příliš shovívaví. Z nemístných obav o osud dítěte mu nedopřávají možnost samostatného projevu. Neuvědomují si přitom, že stále se vyvíjející tělesné a duševní funkce dítěte nutně vyžadují pedagogicky vhodných nových podnětů a překonávání nepotřebných i nežádoucích dětských zvyků. Taková výchova k nesamostatnosti značně zpomaluje, popř. deformuje duševní vývoj dítěte. Přitom si tyto příliš úzkostliví rodiče ani neuvědomují, že z přílišné lásky zbavují své dítě četných radostí, protože mu neposkytnou možnost, aby se mohlo o něco úspěšně pokusit, a činí z něho člověka nesamostatného, egoistického, jemuž „sami slouží“.

Zatímco rodiče tohoto typu duševní vývoj dítěte zpomalují, rodiče příliš ctižádostiví nebo příliš přísní, jej chtějí obvykle urychlit (výchova perfekcionistická). Takoví rodiče nevidí před sebou dítě, jaké je, ale jaké by podle jejich představ a přání být mělo. Zpravidla to bývají rodiče příliš autoritativní, kteří vyžadují od svých dětí slepou poslušnost nebo výkony, pro něž děti dosud duševně nedozrály. Právě v takových nerozvážených pokusech o urychlení duševního vývoje tkví nejčastěji příčiny mnohých pozdějších psychických nesnází dítěte.

Přetěžování dětí může mít vůbec těžké následky. Vyrůstají z nich jedinci ustrašení, bezradní a uzavření, u nichž tlak prostředí vyvolává pocity vlastní méněcennosti. Starší děti se za takových okolností leckdy uchylují ke lžím nebo k předstírání nemoci, aby se vyhnuly případným výtkám a trestům; rostou z nich tedy vlastně pokrytci. Příliš přísná výchova nebo výchova urychlující duševní vývoj, může být mnohdy ještě škodlivější, než výchova příliš shovívavá.

Pedagogicky vysloveně záporné je výchovné prostředí, které vytvářejí okolo svých dětí ať již vědomě či nevědomě rodiče nesprávným pedagogickým působením, špatným výchovným příkladem, nevhodnými výchovnými zásahy apod. Příkladem takového výchovného prostředí jsou rodiny rozvrácené, děti alkoholických rodičů a leckdy rodičů s trestnou činností.

Nesmíme si ovšem myslet, že pedagogicky nevhodné prostředí vytvářejí jenom pedagogicky nepoučení rodiče. Leckdy i samotní pedagogičtí profesionálové – učitelé a vychovatelé mohou nešetrným nebo nesprávným „výchovným“ zákrokem zasáhnout nežádoucím způsobem do vývoje dítěte.

Vývoj osobnosti mladého člověka probíhá v určitém sociálním mnohohrstevnatém kontextu, který podle svého charakteru vhodně či nevhodně osobnost formuje. Dalším vlivem, který výrazně ovlivňuje výchovu jsou, poruchy rodinného zázemí. Při socializaci dítěte má těžko zastupitelnou roli nejen matka dítěte, ale i role otce je v některých životních situacích obtížně zastupitelná. Také absence sourozenců (či jejich neúměrný počet vzhledem k možnostem rodiny) má pro vývoj jedince zásadní význam. Rodina je za normálních podmínek prvním sociálním prostředím, s kterým se dítě setkává. Proto je nesmírně důležité, jaké kvality tato rodina je, do jaké míry je rodina schopna zajistit základní fyzické a duševní potřeby dítěte, rozvíjet jeho vrozené schopnosti a tlumit negativní sklony. Charakter

rodinného zázemí je často podstatně určen způsobem jeho vzniku. V anamnéze výchovných problémů se často objevuje faktor příliš nízkého věku rodičů při vstupu do manželství. Vznik rodiny bývá často náhodný, pod vlivem pouhé krátkodobé sexuálně podbarvené známosti partnerů, resp. na základě neplánovaného početí dítěte.

4.2.3 Škola

Škola je neoddělitelnou součástí výchovy mladého člověka. Vytváří jeho základní materiální a citové hodnoty, které jej mají provázet celý život a přímo působí na formování jeho osobnosti. Škola v některých případech může působit také jako katalyzátor výchovných problémů rodiny. Míra vlivu školy se odvíjí samozřejmě od vztahu mladého člověka k této instituci. A tento je do značné míry ovlivňován osobností učitele a celkovou organizací školní výuky.

Za základní negativní faktory působící ve školské výchově lze označit především tyto:

1. *nepravidelná školní docházka,*
2. *špatný prospěch,*
3. *nevhodné chování žáků k učitelům, učitelů k žákům,*
4. *arogantní přístup učitele k žákům,*
5. *špatná spolupráce rodičů se školou,*
6. *nedostatečná kontrolní a pedagogická činnost školy.*

V současné době chybí ve školského systému speciální sociální pracovníci pro práci s dětmi a mladistvými a není dostatek možností, jak ovlivňovat způsob prožívání jejich volného času. Tím, že výchovný systém vyklízí prostor, který by měl v životě mládeže naplňovat, vnikají do něj snáze nežádoucí aktivity.

Účinnost výchovného působení školy na chování dítěte vyplývá z jeho záměrnosti a organizovanosti. Je třeba zdůraznit, že v ní dítě nezíská jenom vědomosti, ale že má i výrazný vliv na utváření jeho osobnosti. Pod vlivem dobrého třídního kolektivu, při vzájemné spolupráci všech učitelů a dobrém kontaktu učitele s rodiči se může upravit i narušená schopnost dítěte správně reagovat na jednání lidí kolem sebe.

4.2.4 Vztah rodiny a školy

„Vědomí, že dobrá spolupráce rodiny a školy zlepšuje motivaci dětí pro učení a jejich výsledky ve škole, je široce uznáváno. Škola je dnes ve všech demokratických zemích koncipována jako otevřená instituce, která chce spolupracovat s rodiči“ (Černíková 1998).

Společným znakem všech opatření podporujících spolupráci rodiny a školy je pohled na rodiče jako na zainteresovaného a velmi vlivného partnera školy. I ten rodič, který nedochází do školy, může být dobrým rodičem a může se školou dobře spolupracovat. Podpora dobrého vztahu je nebo by měla být uskutečňována pomocí informačních materiálů, dnů otevřených dveří, konferencí rodičů a učitelů, telefonické kontaktování rodičů apod.. Problémy, které se však vyskytují, jsou např. toho rázu, že se rodiče obávají, aby se jejich aktivita nechápala špatně a negativně se neprojevila ve vztahu učitel – žák. Kritizovat školu se navíc mnozí rodičové obávají. Učitelé často vyjadřují dojem, že rodiče se díky politické změně orientují mnohem více na profesionální dráhu než na potřeby svých dětí a školu vnímají jako instituci vzdálenou. Jen asi pětina rodičů je dnes ochotna více se podílet na provozu školy či rodičovských iniciativách, ostatní rodiče se zajímají jen o učební výsledky svého dítěte, případně se o jeho školní vzdělávání nezajímají vůbec. Matka jednoho chlapce navštěvující šestou třídu popsala bariéru mezi školou a rodinou následovně: „Pro rodiče, jejichž děti mají horší prospěch, jsou učitelé nepřáteli. Oni samozřejmě vědí, že se jejich dítě neučí dobře, ale jako rodiče s tím nemohou nic dělat. Škola pro ně nemůže být partnerem, když jim říká takové nepříjemné věci. Je to spíš někdo, kdo pořád upozorňuje na nedostatky“ (Černíková 1998).

4.2.5 Školní prostředí jako rizikový činitel

Přechodem do školy každé dítě ztrácí výlučné postavení, které do té doby mělo v rodině. Musí se přizpůsobovat novému životnímu rytmu. Škola se k němu staví jako k jednomu z mnoha dětí a především si žádá, aby se přizpůsobilo, „ukáznilo“, aby bylo „jako ostatní děti“. Ze strany učitele je dítě hodnoceno – skoro vždy známkami – za podané výkony v jednotlivých předmětech a za chování. Následkem toho dítě odvozuje v prvních letech školní docházky pocit vlastní hodnoty. Později jej opírá také o to, jak je přijímáno spolužáky. Význam spolužáků jako zrcadla a zdroje pocitu vlastní hodnoty stále stoupá s dospíváním. Děti si velmi záhy začínají ve třídě vytvářet svou vlastní „podskupinku“, v těch horších případech to mohou být i zárodky asociálních part. Jejich vzniku napomáhá neangažovanost

učitele, jeho zřetelné preferování či zatracování některých dětí. Prostředků k tomu má mnoho: známky, poznámky, slovní hodnocení dítěte při kontaktu s rodiči, přehlížení iniciativ dítěte, tzv. alergické reakce na prohřešky proti kázni či na neznalost učiva.

Vyučování se aktivně komunikačně účastní jen určitá část žáků, je velmi pravděpodobné, že mezi neparticipujícími žáky jsou ti, kteří mají vyšší pravděpodobnost sociálního selhání. Učitelův nezájem či agresivita mohou být také základem pro šikanování ve třídě. Vyšší riziko sociálního selhání mají děti špatně ve škole prospívající, se sklonem k agresivnímu chování, kteří jsou napojeni na potenciálně asociální vlivy (herny, party, bary,...). V každém případě lze tvrdit, že role učitele při formování mladého člověka je významná.

Pro vývoj dítěte tedy může být kritická schopnost učitele zvládat „neklid“, „nekázeň“ a „nezájem“ dětí takovým způsobem, aby nebyl poškozen dobrý vztah k učiteli ani jejich sebehodnocení. Učitel by měl komunikovat s dítětem tak, aby posiloval vzájemný vztah a podporoval vstřícnou atmosféru ve třídě. „Přehlížení zcela zjevných přestupků, nejasná pravidla týkající se žádoucího chování dětí, nekonzistentní uplatňování disciplíny, degradace a deptání žáků v procesu jejich trestání, neobjektivní rozhodování učitelů,... to vše jsou postoje podkopávající představu dětí o tom, že jejich chování má za každých okolností jasné hranice a že udržování těchto hranic se řídí pravidly fair play“ (Černíková 1998).

Předškolní zařízení a škola, jsou instituce, v nichž se dítě setkává s přímým působením norem a hodnot platných v okolním sociálním světě. Před vstupem do těchto zařízení žije dítě převážně pod vlivem rodiny, která mu normy a hodnoty společnosti zprostředkovává. Dítě následně konfrontuje své dosavadní poznatky z rodinného prostředí s normami a hodnotami, které mu jsou prezentovány nejen pedagogy, ale i spolužáky. Dochází k jevu nazývanému stigmata, tj. k trvalému a neměnnému zařazení jedince do určité kategorie žáků. Zařazení do skupiny s negativními charakteristikami má za následek prohloubení problémů mladého člověka, vytvoření bariéry mezi žákem a učitelem. V kontextu toho, co bylo řečeno, se nelze divit, že dítě, které prožívá svůj neradostný život jak v rodině, tak ve škole, často hledá útočiště mezi obdobně postiženými vrstevníky.

4.2.6 Vliv okolí a party

Mladý člověk se v určitém období potřebuje rozdělit o své životní poznatky se svými kamarády a přáteli, potřebuje konfrontovat své názory s někým, kdo řeší podobné situace a problémy, kdo obdobně jako on smýšlí, mluví a jedná. Především pro mladistvé se skupina vrstevníků stává oporou a útočištěm při snaze o osobnostní emancipaci z rodiny a školy.

Tímto je myšlen především vliv zejména osob s narušeným chováním, a to jak z řad mladých lidí tak i dospělých. V období dospívání, kdy psychika dítěte v porovnání s fyzickou stránkou není dostatečně vyvinuta, je dítě náchylné nekriticky přijímat negativní vlivy starších. Značnou roli zde hraje také alkohol a drogy. Mezi nevhodným využitím volného času a případnou delikvencí často existuje příčinná souvislost. Přirozenou vlastností člověka je potřeba sdružovat se v kolektivu lidí. Za určitých podmínek je takové sdružování společensky nežádoucí zejména v případech, kdy parta vystupuje protispolečensky, agresivně, prosazuje rasovou nesnášenlivost, apod. Mladý člověk, který nemá ještě dostatek zkušeností, je velmi citlivý na vliv okolí. Citlivě vnímá chyby a nedostatky okolí, ve kterém žije. Snadno podléhá negativním vlivům jiných osob, včetně negativních protispolečenských vlivů. Svou roli při začlenění mladého člověka do party sehrává i jeho přirozená touha vyniknout nad svým okolím, touha být zajímavým, odlišovat se od ostatních apod. Nebezpečnost party spočívá také v tom, že vlastní názor bývá často nahrazen autoritativním názorem vůdce party. Tento vliv je patrný zejména u extrémistických seskupení, ve kterých mladí lidé prosazují názor vůdce, aniž by se zabývali obsahem a dopadem tohoto názoru a konáním pod vlivem tohoto názoru. Za určující problémové faktory proto lze označit:

1. *silná vůdčí osobnost party,*
2. *anonymita party,*
3. *agresivnost party při prosazování své ideologie,*
4. *sugestivní přebírání názoru party, a zejména vedoucího party, za vlastní.*

Může se stát, že i pozitivní vrstevnická skupina svým záporným postojem k jedinci, který aspiruje na členství v ní, vyvolá závažnou krizi i v dosud bezkonfliktně probíhajícím kladném výchovném procesu. Mám na mysli nejen nepřijetí jedince do pozitivní vrstevnické skupiny, ale především jeho vyloučení. Odmítavé jednání skupiny zvyšuje podstatně sociální izolaci daného jedince, zhoršují se podmínky pro jeho vhodné zařazení do společnosti a vzrůstá nebezpečí vývoje směrem ke kriminálnímu chování.

Ukazuje se, že k delikventní partě inklinují jedinci predisponovaní rodinou. Obecně totiž platí, že tam, kde selhává rodina při vhodném uspokojování potřeb mladého člověka, nastupuje vliv party.

4.2.7 Význam špatně prožívaného volného času

Volný čas můžeme chápat jako opak nucené práce, anebo povinností. Jde o činnosti, které si můžeme svobodně vybrat. Děláme je dobrovolně a rádi, přinášejí nám pocit uspokojení. Pod pojmem volný čas si představujeme odpočinek, rekreaci, zájmovou činnost, zábavu, cestování, podobně. Ve volném čase se můžeme věnovat činnostem, které nás baví a které máme rádi. Vše záleží od našeho postoje: chci a můžu. Povinnost nemusí být vždy prožívaná jako nutnost, nepříjemnost. Volný čas přináší člověku zvláštní prospěch, uspokojení, radost. Výrazně přispívá ke kvalitě života. Na kvalitu volného času mají vliv politické, sociální, ekonomické a kulturní faktory.

Děti mají relativně moc volného času. Společnost by měla mít zájem na tom, jak děti tráví svůj volný čas. Na první místo v efektivním využívání volného času u dětí a mládeže se klade rodina. Ta však nedokáže dostatečně zabezpečit potřebu dětí a zvláště dospívající mládeže. Tady platí, že první zkušenosti s využíváním volného času získáváme v rodině. Od svých rodičů přebíráme vzory chování se, učíme se žít určitým způsobem, napodobujeme jejich životní styl. Mnoho dětí prožívá svůj volný čas venku na ulici bez jakéhokoliv dohledu, bez zájmu dospělých. V období adolescence se stávají právě vrstevnické skupiny důležitým výchovným činitelem. Ve velkém rozsahu ovlivňují volný čas u mladistvých. Tyto skupiny buď už existují, anebo vznikají spontánně a jsou nositelem zvláštní subkultury anebo kontrakultury. Některé tyto skupiny představují riziko spojené s jevy sociální patologie. Také prostředí, ve kterém děti tráví svůj volný čas je různé. Může to být domov, škola, společenské instituce a různé organizace. Nejvýznamnější zařízení pro výchovu mimo vyučování jsou: školské kluby, střediska pro volný čas dětí a mládeže, dětské domovy a domovy mládeže.

Způsob prožívání času je faktorem, jehož význam nemůže nikdo popřít. V tomto čase se totiž jedinec řídí svými touhami a potřebami, které jsou primárně závislé na jeho vnitřních hodnotách a normách, které si sám vytvořil, a proto se ve volném čase životní dráha mladého člověka výrazně dotváří. Jak např. uvádí Konrád (1999), delikventi mají obecně více volného času než jejich nedelikventní vrstevníci. Mají záporný vztah k intelektově obtížnějším

aktivitám, které vyžadují dlouhodobější snažení, trpělivost, odložení uspokojení z dosažení cíle. Nejsou ochotni se vzdělávat, opovrhují studiem jakéhokoli druhu, neorientují se ani na manuální činnost vyžadující určitý stupeň zručnosti. Delikventní mládež preferuje aktivity, které bezprostředně souvisejí s požíváním alkoholických nápojů. Vyhledávají taneční zábavy a diskotéky, jež často spojují s alkoholickými excesy a promiskuitními vztahy. Pro delikventy je příznačné bezcílné chození po ulicích, nezaměřené prohlídky obchodních center apod. Nezládnutý volný čas se pak právě v těchto místech stává nebezpečným „inspirátorem“ delikventní činnosti v partě i mimo ni.

4.2.8 Drogová problematika

K této problematice bych rád vysvětlil několik základních pojmů :

Droga - jakákoliv látka, která je-li vpravena do živého organismu, může pozměnit jednu nebo více jeho funkcí.

Návyková látka – alkohol, omamné látky, ostatní látky způsobí nepříznivě ovlivnit psychiku člověka nebo jeho ovládací nebo rozpoznávací schopnosti či sociální chování § 89 odst. 13 Trestního zákona.

Drogová závislost – psychický a někdy také fyzický stav vzniklý působením drogy a charakterizovaný změnami chování a dalšími reakcemi, které nás nutí k dalšímu užívání drogy, aby se docílilo psychického afektu a vyhnulo se nepříjemnému stavu z odnětí.

Toxikomanie – stav periodické nebo chronické intoxikace, která škodí jedinci i společnosti a je vyvolán opakovaným užíváním drogy. Charakterizuje ji nepřekonatelná potřeba a nutkání pokračovat v užívání drogy a získat ji jakýmkoli způsobem.“ (Štáblová 1997).

„ Důvody růstu drogové závislosti v Česku jsou především ve snadné dostupnosti drog, v minulosti podceněné prevenci a ve vysoké toleranci Čechů k návykovým látkám obecně. Dle výzkumů, 81% šestnáctiletých školáků ví, kde si obstarat například marihuanu. Dále je prokázáno, že čeští studenti konzumují alkohol a cigarety zhruba o 10% častěji než studenti z okolních zemí. Asi 35% studentů v Česku kouřilo marihuanu nebo hašiš, zatímco průměr ve všech státech je 16%. „

Lidové noviny, 21.2.2001

V souvislosti jak s alkoholickou, tak i s nealkoholickou toxikomanií, je páchána zejména trestná činnost. Prokazatelnost nealkoholických drog v lidském organismu je daleko obtížnější. Z toho vyplývá také obtížná prokazatelnost mladým pachatelům. Mladý člověk jako spotřebitel drogy je ve vztahu k zákonu beztrestný, spíše je v roli oběti než pachatele. Z jiného pohledu je ale i pachatelem, protože se podílí na procesu, který je z více hledisek protispolečenský. Podporuje nelegální obchod, výrobu, rozšiřování a uchovávání příslušných látek.

4.2.9 Alkohol jako droga

Alkohol, byť je přehlížen a podceňován, patří do skupiny hypnosedativ s krátkodobým účinkem, který zasahuje do metabolismu buněk nervové soustavy.

Alkohol: posiluje odvalu k páchání protispolečenského jednání, zvyšuje agresivitu a podporuje nepřiměřené reakce na vnější podněty.

Je možno stanovit 4 stádia akutní intoxikace alkoholem:

1. podnapilost
2. lehký stupeň opilosti
3. střední stupeň opilosti
4. těžký stupeň opilosti

Dalším stupněm je otrava alkoholem, bezvědomí a posléze smrt. Za smrtelnou otravu alkoholem je považována dávka nad 4,5 promile alkoholu.“ (Zapletal 1995)

Vliv alkoholu

„Alkohol je při páchání trestné činnosti mladistvých velmi podstatným činitelem. V dlouhodobém průměru lze doložit, že minimálně každý pátý obžalovaný mladistvý pachatel spáchal svou trestnou činnost pod vlivem alkoholu.“ (Zapletal 1995) Uvážíme-li, že v tomto ohledu jsou i v registrované kriminalitě značné nepřesnosti ve zjišťování alkoholového opojení pachatelů trestné činnosti, lze pouze konstatovat, že zákaz podávání alkoholu mladistvým byl a je v naší republice uplatňován značně nedůsledně.

Alkoholismus je nadměrné používání alkoholických nápojů, vedoucí k opilosti a časem k návyku, který se projevuje osobními i společenskými důsledky.

Je třeba rozlišovat příležitostný konzum alkoholu, pravidelný konzum, návykové pijáctví a alkoholismus jako chorobu v důsledku častého a nadměrného požívání alkoholu. Alkoholismus působí zejména jako akcelerátor trestných činů a tady má stejný charakter jako jiné drogy - odplavuje autoregulaci, mění riziko v hazard. Snížená schopnost posouzení důsledků činů, spáchaných pod vlivem alkoholu však není polehčující, nýbrž přitěžující okolností. U mládeže se stává náhradním programem posilování sebevědomí a zdrojem deviantního chování. Z toho důvodu je zakotveno v zákoně, že podpora alkoholismu je trestná.

4.2.10 Prostředky masové komunikace

Samozřejmostí našeho života jsou sdělovací prostředky, jako tisk, rozhlas a televize. V poslední době k tomu budeme moci přiřadit i internet, jehož úloha a význam roste. Podle mého názoru však asi největší dopad má televize, a to především u mladých lidí.

4.2.11 Dítě a mediální násilí

Jestliže v rodinách večer co večer hraje televize, pak je předem ztracena šance, že ze svého dítěte vychová rodič správného televizního diváka. Doporučuje se omezit sledování televize u dětí na 1-2 hodiny denně. Sleduje-li dítě filmy a zpravodajství předvádějící násilí vytržené ze souvislostí, nerozpozná jeho škodlivost a po určité době si zvyká na každodenní obraz utrpení, stává se více lhostejným a méně solidárním. Agrese proti jiným lidem se přestává dítěte dotýkat. Mnoho dětí není v určitém věku vůbec schopno v televizních programech rozlišovat mezi skutečností a iluzí či fikcí, a to ani s pomocí výkladu dospělých. V myšlení malých dětí je televize pramenem zcela věrohodných, reálných informací o tom, jak to ve světě chodí. S přibývajícími léty přirozeně začnou rozlišovat lépe, avšak nejranější a nejhlubší vjemy byly vtištěny již tehdy, když dítě považovalo televizi za skutečný zdroj informací o okolním světě. Při sledování mnohých programů může dítě nabýt dojmu, že násilí je v tomto světě každodenním běžným jevem a jeho páchání je čímsi obecně účinným, vzrušujícím, okouzlujícím a působivým.

Jak se tedy pozná televizní dítě? V důsledku jednosměrné komunikace, trvající dlouhé hodiny, se televizní dítě špatně vyjadřuje. Je narušena jeho schopnost si samostatně

nebo s jinými dětmi hrát či navazovat běžné sociální vztahy. Jeho schopnosti jsou redukovány na netečné přijímání, není schopno vyvíjet konstruktivní aktivitu. Je nejisté a jeho klíčovým slovem je nuda. Má omezenou schopnost koncentrace, je netrpělivé, chybí mu vytrvalost, nedokáže pozorně naslouchat. Snížená bývá i jeho způsobilost k učení. Po vzoru svých televizních „hrdinů“ požaduje okamžité uspokojení svých potřeb a rychlé řešení problémů. Má výraznou touhu vlastnit všechno, co je nabízeno v televizní reklamě (Říčan, Pithartová, 1995).

Není však dobré vše svalovat na vliv televize. Je na dospělých, především rodičích, učitelích a přátelích, aby posilovali u dětí imunitu proti negativním účinkům televize. Pro rodiče je pochopitelně snadnější odsuzovat obsah televizního vysílání, než si vyčítat nečinnost ve vztahu k potřebám vlastních dětí. I v pozici učitele je snadnější obviňovat televizi z kažení mládeže, než uvažovat o diferencovaném přístupu k rizikovým žákům. Vliv médií na děti a mládež je mnohem méně významný než vliv živých lidí, s nimiž oni tráví čas.

4.2.12 Počítač

Počítač a jeho virtuální svět se stává neodmyslitelnou součástí zařízení dětských pokojíků, což vede k tomu, že děti dnes bývají mnohem více počítačově gramotné než někteří dospělí. Tento trend však s sebou přináší i mnoho negativních jevů, které mají neblahý vliv na zdraví a psychiku dítěte.

Je ale nutné zmínit skutečnost, že počítač, a především internet, jsou jednak zdrojem informací, a to v pozitivním i negativním smyslu, ale v útlém věku i možností hrát si bez potřeby dalších lidí, kamarádů. Co tedy dělat?

Snad nejdůležitější ze všeho je pečlivý výběr her. Hra by měla totiž dítě nejen pobavit, ale i vychovávat. Rodiče by měli potomka přesvědčit, že i hra postrádající brutalitu může být zábavná, a přitom slouží k procvičování rychlosti a pohotovosti. Dalším pravidlem je přesné vymezení času, jaký může jedinec u monitoru prosedět. K dětskému životu patří i jiné prožitky – pohyb, sport, hry s kamarády, čas na koníčky nebo čtení knížek

Dítě ve svém věku ještě samo nedokáže posoudit důsledky svého jednání. Tomu ho musí naučit rodič. Svalovat vinu na počítač či zkaženou společnost je zbytečné a hlavně neúčinné.

5. Následky výchovných problémů

O některých závadách v chování, s nimiž se mohou rodiče při výchově svého dítěte v období školní docházky setkat, se nyní zmíníme podrobněji.

5.1. Lež

Nejčastějším výchovným problémem je dětská lež. Zde, především u malých dětí, musíme odlišovat pseudolež, která souvisí s fantazijní dětskou představivostí, od skutečné lži. Ta má vždy praktický účel – jejím prostřednictvím se dítě snaží vyhnout trestu nebo splnění uložené povinnosti. Lež vzniká obvykle při použití nevhodných výchovných postupů, takže často zjišťujeme, že dítě lže jenom určité osobě nebo v určité situaci.

5.2 Krádež

Poměrně častým jevem bývá dětská krádež. I zde musíme rozlišovat mezi vědomým odcizením předmětu a prostým přáním dítěte vlastnit určitý předmět. Dítě mladšího věku může poměrně snadno podlehnout okamžitému pokušení vlastnit určitou věc. Použití tvrdých výchovných prostředků a odsouzení dítěte s sebou nese v tomto případě určitá nebezpečí; proto spíše než tvrdší trest bude vhodnější dítěti jeho přestupek objasnit a vysvětlit. Skutečné dětské krádeže jsou typické až pro starší děti. Většinou jsou poměrně rafinovaně naplánovány, vyskytují se opakovaně a především tenkrát, nebyly-li z první zjištěné krádeže vyvozeny správné výchovné závěry. Jejich upevnění je tedy výsledkem nevhodných výchovných postupů.

5.3 Dětská agresivita

Dětská agresivita může pramenit z různých příčin. Nejčastěji se vyskytuje u dětí z rodin, kde je hrubé jednání základní formou vzájemných vztahů a kde jsou děti krutě a naprosto nesystematicky trestány. Ty pak mohou jednat agresivně z pocitu citového uspokojení, závisti nebo nenávisti vůči druhým. Nejnapadnější a společensky nejnebezpečnější jsou agresivní party mladistvích, kde se krutost jejich členů vzájemnou nápodobou a povzbuzováním upevňuje a násobí. To, co samotného mladého jedince ani nenapadlo, dokáže snadno realizovat, je-li podporován „partou“.

5.4 ŠIKANA

S problémem šikany a agresivity se nesetkáváme teprve v posledních letech. Z historie víme, že silní vždy ubližovali slabším a mladší se podřizovali starším. Ale právě v posledních letech tyto projevy nabírají na intenzitě, a proto se stávají stále závažnějším problémem.

5.4.1 Definice šikany

Slovo šikana pochází z francouzského slova chicane (šikán), což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, nespravedlivé obviňování a příkoří. Na základě toho může být šikana definována jako agresivní jednání uskutečňované s cílem získat pocit převahy a určité výhody prostřednictvím fyzického a psychického týrání druhých lidí.

Existuje celá řada definic. Definovat šikanování je však velice obtížné, neboť není snadné určit, kde šikanování začíná a kde končí. Definice v literatuře jsou ovlivněny druhem šikany, kterým se autor zabývá, ale jádro a smysl zůstává stejný.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy charakterizuje šikanu v Metodickém pokynu k prevenci a šikanování takto:

„Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrožit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezdědka v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví.“

(Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy, k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, Čl. 1, odst. 1, účinnost od 1.1.2001)

5.4.2 Projevy šikany

Šikana se tedy projevuje v několika formách. Rozlišují se tři základní formy šikany: *fyzická, psychická a verbální*. Jejich projevy se dále rozdělují na přímé a nepřímé. Ty mohou

vypovídat o tom, které dítě by se mohlo stát objektem šikanování. Přímá a nepřímá šikana se často vyskytuje současně.

Mezi **přímé známky šikanování** - patří posměch a posměšné poznámky na adresu dítěte, pohrdavá kritika dítěte, příkazy, které dostává od jiných dětí a jímž se podřizuje, násilné útoky vůči osobě dítěte, které neoplácí, poškozování oděvů a osobních věcí, opakované rvačky, v nichž jeden z účastníků je výrazně slabší, vydírání, vyhrožování a omezování svobody.

Nepřímé známky šikany jsou jevy, ze kterých se může usuzovat, že je dítě šikanováno, ačkoliv není bezprostřední svědectví o šikanování. Dítěti není ubližováno přímo, ale zprostředkovaně, a to různými pomluvami nebo vyloučením ze skupiny. Některých nepřímých známek si může všimnout i pedagog ve škole.

5.4.3 Vztah mezi agresí a šikanou

„Žádná jiná bytost není tak agresivní vůči jedincům svého druhu jako člověk.“

(Alexander Mitscherlich)

Agrese je jedna ze základních reakcí na frustraci, je součástí instinktivní výbavy člověka i jiných živočišných druhů a projevuje se nepřátelským projevem a útočným chováním vůči určitému objektu.

Agrese je jev, který se objevuje ve všech oblastech lidského života. Specifickým projevem agresivního chování ve škole je šikana. Dětská agresivita má své určité charakteristiky. Děti často jednájí ze zvědavosti a dopouští se takových činů, jejichž důsledky nepředpokládají a nebo nedovedou dostatečně posoudit jejich závažnost. Děti si někdy prostřednictvím agresivního chování snaží získat pozornost dospělých nebo utéci před složitou situací, kterou nejsou schopny řešit. Agresivita u dětí může být také známkou jiných poruch (specifické vývojové poruchy učení, lehké mozkové dysfunkce, aj.) nebo signálem volání o pomoc.

Oba dva pojmy, agrese a šikanu, nelze ztotožňovat, je mezi nimi však velmi úzký vztah. Říčan vychází z toho, že stanovil stupeň celkové agresivnosti podle chování dítěte k dospělým (drzost, vulgární řeč, apod.) a k vrstevníkům (aktivita při rvačkách, využívání síly, hrubost, vulgárnost, apod.). Dochází k závěru, že mezi 15-20% nejagresivnějších dětí se vyskytuje

asi polovina šikanujících. Šikana je tedy specifickým druhem agrese, která má určité charakteristické rysy.

5.4.4 Příčiny vzniku šikany

Příčiny, které vedou k šikaně, lze rozdělit na příčiny zjevné, které jsou zřejmé na první pohled a na příčiny skryté, kdy je třeba jít do hloubky a odkrýt celý problém.

Mezi skryté příčiny patří např. tlak kolektivu. Tento tlak bývá velice silný a výrazný především u chlapců. Od chlapce se očekává tvrdost, je oceňována síla a odvaha. Zatímco vlastnosti opačné jsou obvykle vystaveny posměchu a pohrdání ze strany vrstevníků a skupiny, do které jedinec patří.

Dalším důležitým faktorem ovlivňujícím vznik šikany ve školním prostředí jsou osobnostní charakteristiky všech protagonistů, tj. agresora, oběti i pedagoga, a jejich vzájemný vztah. Agresorovo chování může být motivováno touhou po moci nebo potěšení, které prožívá, když vidí druhé trpět. Častým motivem u dětí bývá zvědavost nebo experimentování, co všechno si mohou ke druhému dovolit, jak se zachová a co všechno snese. S tím úzce souvisí nuda a touha po nových zážitcích, které často vyhledávají děti s nedostatkem soucitu a mravních zásad.

Mezi další faktory, které vznik šikany podporují, patří vysoká tolerance k násilí a k agresivním formám chování, zdůrazňování přednosti tělesné síly, absence pevných pravidel chování mezi dětmi a zásad zvládání šikany na konkrétní škole, nedostatečná komunikace mezi dětmi a dospělými, atmosféra nedůvěry a kontrolování, používání tělesných trestů jako prostředků výchovy, vysoký důraz na výkon a soutěživé prostředí a v neposlední řadě zlehčování problémů šikany ve škole. Z toho vyplývá, že odstraněním těchto rizikových faktorů a pozitivním působením na školní prostředí lze snížit možnost výskytu šikany na minimum.

5.5 Sebevražda

Nejtragičtějším výsledkem špatného výchovného postupu a odchýlného psychického vývoje dítěte je sebevražda. V určitém věku si dítě ještě zcela jasně neuvědomuje fakt smrti. Nechápe, že jde o absolutně konečné a nikdy nenapravitelné řešení problémů.

U dětí se setkáváme především s takovým pokusem o sebevraždu, který nemusí a většinou ani není míněn zcela vážně.

5.6 Záškoláctví

Na nepříjemnou situaci v rodině nebo ve škole někdy děti reagují záškoláctvím, útekem nebo několikadenní potulkou. Při dlouhodobějším útěku se děti při zaopatřování svých potřeb dostávají do konfliktu se zákonem - vnikají do různých objektů, zcizují peníze a potraviny. Protože obvykle nejsou pro svou „výpravu“ dostatečně vybaveny, přidružují se i další možné následky jako onemocnění nebo úrazy. Kouření a konzumace alkoholických nápojů bývají průvodními jevy tuláctví. V opilosti se děti mohou dopustit žhářství, krádeže motorových vozidel a jiných závažných trestných činů, z nichž potom vyplývají další tragické důsledky.

Je důležité odborně vyšetřit děti se sklonem k takovému chování hned po prvním útěku, aby se u nich nerozvinula záliba v toulavém životě a nenavykly si na ni jako na možné řešení svých problémů ve škole i doma.

5.7 Závěr

Neexistují přesné návody, jak dítě vychovávat. Život s sebou přináší mnoho situací, k jejichž úspěšnému řešení se nenajde jediný správný klíč. Úspěšná bude však taková rodičovská výchova, která na jedné straně dítěti zajistí vrozenou potřebu citu a bezpečí, a na druhé straně je povede k samostatnosti a k schopnosti stejně tak uplatnit osobní nezávislost, jako respektovat autoritu a nést společenskou zodpovědnost.

Závěr

Je žádoucí, aby každé dítě, žák, student, bez ohledu na věk, byl uznáván jako jedinečná a plnohodnotná osobnost. Rozmanitost osobnostních charakteristik je ve výchovném procesu vnímána a respektována, zejména ve spojení s cílem vypěstovat v každém jedinci smysl pro toleranci, respekt a ocenění lidské rozmanitosti. Každý jedinec je ve své podstatě tvořivý, má jedinečné fyzické, emocionální, intelektuální a duševní potřeby a schopnosti.

Ve výchově dětí mají nezastupitelnou úlohu a zodpovědnost rodiče, kteří by měli svým osobním životem a chováním být příkladem dětem. Rodiče odpovídají za všestranný vývoj svých dětí, pečují soustavně a důsledně o jejich výchovu. Aby dítě zdárně vyrůstalo, potřebuje zázemí, které v dostatečné míře uspokojuje všechny jeho potřeby a připraví je na život v dospělosti. Rodina dává dítěti základ pro celý život. Spojuje své členy intimními pocity a vztahy, vzájemnou spoluprací a pomocí. Citová opora a jistota, pocit sounáležitosti, umožňují rodičům, i jejich dětem překonávat překážky a konflikty, s nimiž se setkávají ve světě mimo rodinu a nezdídku i v rámci vlastní rodiny. Jsou předpokladem kvalitního sebezvoje a realizace vnitřního potenciálu. Rodiče připravují dítě na život, dítě potřebuje ze všech lidí nejvíce právě rodiče.

Páteří každé úplné rodiny je vztah mezi rodiči, který vytváří rodinnou atmosféru a podstatně určuje i ostatní vztahy. Vzájemné soužití rodičů zanechává na dítěti hluboké stopy. Přichylnost a láska dítěte k rodičům prohlubuje dětskou ochotu přizpůsobovat se požadavkům dospělých, napodobovat jednání matky či otce, ztotožňovat se s nimi, vstřebávat do sebe rodinné normy a hodnoty.

Každá rodina by měla dítěti zajistit vědomí bezpečí a jistotu rodičovské lásky. Bez toho totiž nemůže docházet ke zdravému rozvoji citového života dítěte. Dítě potřebuje v rodině nalézt útočiště v době, kdy je slabé, bezmocné, kdy potřebuje ochranu, pomoc a pochopení. Dítě potřebuje v rodině zakotvit.

Výchovný proces v podmínkách školní výchovy by měl vycházet z širokých znalostí o stylech učení, o rozdílných druzích inteligence, měl by respektovat psychologické základy učení. Napříště by neměly existovat žádné omluvy pro stereotypní zadávání úkolů, metod a materiálů hromadně. Jednotlivým skupinám učících se, jejich možnostem a potřebám budou odpovídat nejrůznější způsoby učení, diferencované strategie a aktivity.

Současné poznání o druzích inteligence ukazuje např., že silné oblasti – např. tělesně-kinetická, hudební, zraková – mohou posloužit při posílení slabých míst, např. v oblasti jazykové nebo logicky-matematické, přičemž často lze i podle síly jedné oblasti odhadovat slabost jiné.

Při posuzování školního kolektivu řešíme všechny pedagogické otázky zásadně z hlediska dětí zdravých. Třidu, tj. žákovský kolektiv posuzujeme jako celek, který má přibližně stejné schopnosti a vlastnosti a který pracuje za přibližně stejných podmínek. Musíme si ovšem uvědomit, že jde o skupinu dětí – dětských osobností, které se ještě vyvíjejí, a to za rozmanitých vlivů prostředí (rodinného, mimoškolního aj.). A že v této skupině jsou také jednotlivci, kteří se svým vývojem, vlastnostmi a schopnostmi od kolektivu více nebo méně liší. Škola má ovšem poskytnout stejné základy všeobecného vzdělání všem dětem, tedy dosáhnout u všech pokud možno přibližně stejných výsledků. Vnější podmínky (třída, školní pomůcky, školní prostředí, učitel) jsou stejné, děti však stejné nejsou. Některé z nich svou vyspělostí a svými schopnostmi přesahují průměr kolektivu, jiné naopak nedosahují tohoto průměru a z hlediska práce v kolektivu vykazují odlišnosti. Je ovšem třeba, aby škola splnila svou povinnost i k těmto dětem. Učitel musí věnovat stejnou pozornost celému třídnímu kolektivu a vnitřní organizací školní práce musí vyrovnávat rozdílné podmínky jednotlivých žáků v získání nákladů všeobecného vzdělání. Pro každého učitele by mělo být samozřejmostí posuzovat všechny děti – i defektní – objektivně, činit všechna pedagogická opatření především v zájmu dítěte a plnit tak svou učitelskou povinnost k dítěti.

V procesu výchovy by měla být respektována individualita každého člověka, protože jen tak dojde k vytvoření skutečného výchovného společenství, kde se lidé budou učit ze vzájemné odlišnosti, budou schopni ocenit sílu své vlastní osobnosti a pomáhat jeden druhému. Výsledkem bude uspokojení všech potřeb jedince a prosperita společnosti.

Vychovat dobrého člověka je nesmírně složitý proces. Rodiči se nerodíme, ale stáváme. Pedagog také musí nejdříve získat zkušenosti. Pojďme se tedy učit, jak vychovávat budoucí generace a řídme se morálními principy, které samy o sobě mohou dát návod, jak se chovat.

Resume

Tématem mé bakalářské práce je přiblížit vývojové poruchy dětí staršího školního věku. Chtěl jsem co nejvíce proniknout do této problematiky a zároveň přispět k bližšímu pochopení tohoto problému, který se dotýká většiny z nás. Chtěl jsem ukázat, jak citlivé je toto téma a jak rozsáhlé je určení příčin výchovných problémů s případnými následnými poruchami chování. Tato práce tedy může být pro rodiče a pedagogy jakýmsi vodítkem pro určení příčin vývojových poruch u dětí a současně informací, jak se můžou tyto poruchy u dětí následně projevit.

Práce je rozdělena do šesti kapitol, ve kterých jsem se snažil proniknout do všech problémů týkajících se vývojových poruch.

V teoretické části této práce se nejprve věnuji problematice vývoje osobnosti člověka už od prenatálního období, jelikož již od prvopočátku může být jedinec trvale poškozen. Samozřejmě že všechna vývojová období jsou natolik citlivá, že každá anomálie v přístupu k osobnosti se projeví v jejím následném chování a jednání. Poté nastíním problematiku funkce rodiny dítěte, která je zpravidla uváděna jako jeden z nejzákladnějších socializačních činitelů ve vývoji osobnosti a s tím související rodinné výchovy. V páté části charakterizuji a klasifikuji různé druhy závažných výchovných potíží a šestá část uvádí případné následky, které mohou nastat v návaznosti na tyto závažné výchovné potíže.

Při zpracovávání této práce jsem použil několik metod. Jedná se zejména o studium dostupné odborné literatury, dále o analýzu odborných zdrojů a statistik. Poté jsem provedl komparaci všech získaných údajů.

Myslím, že se v této práci podařilo potvrdit, v úvodu stanovenou hypotézu, že hlavními příčinami výchovných problémů dětí staršího školního věku jsou vedle dědičných vlivů, zejména nevhodné působení především rodinného prostředí, špatné mezilidské vztahy a v současná změna životního stylu. Většina, v práci uvedených výchovných příčin, jsou důsledky zejména nevhodného výchovného prostředí, ústupem z tradičních hodnot a funkcí rodiny, špatných vzájemných vztahů v rodinách a negativního vlivu současných společenských problémů, jako jsou alkohol, drogy, masmédia apod. na děti.

Anotace

Práce je zaměřena na vývojové poruchy dětí staršího školního věku. Cílem bylo vysvětlit jejich příčiny a případné následky, kterými se mohou tyto poruchy projevit a zvýraznit úlohu rodiny, rodinné výchovy a školy při výchově dětí. Práce se dále zabývá chybami, kterých se jako rodiče a vychovatelé dopouštíme a které mají určující význam při formování osobnosti mladého člověka a jeho mravní vývoj.

Klíčová slova

Výchovné problémy, starší školní věk, rodina, rodinná výchova, škola, následky.

Annotation

The work is aimed at the disorders in the development of older school age children. The objective was to explain their causes and possible consequences by which these disorders can be appear and to stress the role of the family, family education and the role of the school during children education. Further objective was to determine the mistakes which we as parents and schoolmasters are making and which have decisive significance during the form of the personality of young people and their moral development.

Key words

Education problems, older school age, family, family education, school, consequences.

SEZNAM LITERATURY

1. ATKINSONOVÁ, R. L. aj. *Psychologie*. Praha : Victoria Publisching, 1995.
2. CIPRO, M. *Společnost a výchova*. Praha : vlastní náklad, 1996.
3. CZAPOW, C.; JEDLEWSKI, S. *Resocializační pedagogika*. Praha : SPN, 1981.
4. ČERNÍKOVÁ, V. aj. *Sociální ochrana*. Praha : PA ČR, 1998.
5. DRTILOVÁ, J.; KOUKOLÍK, F. *Odlišné dítě*. Praha : Vyšehrad, 1994.
6. DRTILOVÁ, J.; KOUKOLÍK, F. *Vzpoura deprivantů* . Praha : Makropulos, 1996.
7. FREUD, S. *Vybrané spisy*. Praha : Naše vojsko, 1991.
8. HORKÁ, H.; HRDLÍČKOVÁ, A. *Výchova pro 21. století*. Brno : Paido, 1998.
9. HOMOLA, M. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha : SPN, 1974.
10. HOMOLA, M. aj. *Základy psychologie pro vychovatele*. Ústí n. Labem : Soc. akademie, 1967.
11. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha : Portál, 2001.
12. KOLEKTIV AUTORŮ. *Pedagogika I*. Ostrava : OU, 1993.
13. KOLUCHOVÁ, J. aj. *Přehled patopsychologie dítěte I*. Olomouc : UP, 1998.
14. KOLUCHOVÁ, J. aj. *Přehled patopsychologie dítěte II*. Olomouc : UP, 1998.
15. KOMÁRIK, E. *Pedagogika emociálně a sociálně narušených*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1999.
16. KONRÁD, Z. a kol. *Metodika vyšetřování jednotlivých druhů trestných činů*. Praha: PA ČR, 1999.
17. KREJČÍKOVÁ, E. *Vývojová psychologie pro učitele*. Praha : UK, 1986.
18. LANGMEIER, J.; KREJČÍKOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha : Grada, 1998.
19. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha : Avicenum, 1986.
20. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Děti, rodina a stres*. Praha : Galén, 1994.
21. MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha : Grada, 1999.

22. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha : Portál, 1994.
23. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1997.
24. MATOUŠEK, O. *Mládež a delikvence*. Praha : Portál, 1998.
25. Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy, k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, Čl. 1, odst. 1, účinnost od 1.1.2001.
26. NEŠPOR, K.; CSÉMY L. *Alkohol, drogy a vaše děti*. Praha : Sportpropag, 1997.
27. PREKOPOVÁ, J.; SCHWEIZEROVÁ, CH. *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. Praha: Portál, 1995.
28. PELIKÁN, J. *Výchova pro život*. Praha : ISV – nakladatelství, 1997.
29. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha : Portál, 1995.
30. ŘÍČAN, P.; PITHARTOVÁ, D. *Krotíme obrazovku*. Praha : Portál, 1995.
31. PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1998.
32. VACÍNOVÁ, M. *Psychologie a společenská výchova*. Praha : Victoria Publishing, a.s., 1995.
33. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha : Portál, 1999.
34. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha : Karolinum, 1997.
35. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha : UK, 1999.
36. WARSHAR, R. A. *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha : Portál, 1996.
37. SATIROVÁ, V. *Kniha o rodině*. Praha : Práh, 1994.
38. ŠTÁBLOVÁ, R. a kol. *Drogy, kriminalita a prevence*. Praha : PA ČR, 1997.
39. ZAPLETAL, J. a kol. *Kriminologie. Díl II., Zvláštní část*. Praha: PA ČR, 1995.
40. ZÁKON č. 359/1999 Sb. *O sociálně – právní ochraně dětí*.

PŘÍLOHA č. 1

Tři žáci šestého ročníku základní školy v západoslovenské Myjavě prý chtěli zavraždit dvě učitelky a čtyři spolužáky. Jedna z dětských obětí byla napadena nožem přímo ve třídě. Trojice žáků čin, podle televize JOJ, předem plánovala.

Incident začal, když třináctiletý Jozef ve třídě jednomu ze svých spolužáků přiložil nůž na krk. Pak vyzval dalšího chlapce, aby zabil učitelku. Žena však začala křičet a vyběhla společně se zbývajícími žáky na chodbu.

Některé děti prý věděly o násilných záměrech zmíněné trojice, která si do školy přinesla asi deset nožů. Nepřipouštěly si však, že to spolužáci myslí vážně. Televize sdělila, že šlo o průměrné studenty.

Protože jde o děti, policie při výsleších spolupracuje s psychology. Podle slovenských zákonů osoby mladší 15 let nemohou být trestně stíhány.

(Mladá fronta Dnes, 11. března 2005)

PŘÍLOHA č. 2

Národní zpráva o rodině - každé druhé rodině hrozí rozvod

Patnáct let svobody natolik změnilo smýšlení Čechů dětech a o rodině, že se skoro zdá, jako by čísla statistiky mluvila o dvou odlišných národech. Jak je to tedy dnes? Ukazuje to Národní zpráva o rodině, kterou vypracovalo Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Téměř půl miliónu českých dětí dnes žije v neúplné rodině. To znamená, že 27 % dětí se rodiče rozvedli nebo jeden z rodičů vychovává sám. Že by se děti měly rodit jen sezdáným pářům, to si dnes myslí už jen 55 procent lidí do třiceti let.

Zprávu ministerstva potvrzuje i statistika Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj. Česko z ní vyšlo jako země s druhým nejvyšším počtem rozvodů mezi třicítkou sledovaných zemí. Nejkrizovější léta pro rozpad rodiny jsou stále stejná – třetí až čtvrtý rok po sňatku.

„Rodiny jsou dneska labilnější než třeba před sto lety. Tehdy byli na sobě jejich členové ekonomicky závislí. Dnes lidi drží pohromadě jen city, a ty jsou nestálé,“ vysvětluje ředitel brněnského Centra pro rodinu Josef Zeman.

Schopnost zajisti své blízké výdělkem finanční nezávislosti na rodičích a samostatné bydlení, to jsou hlavní důvody, které mladí Češi promýšlejí, než se rozhodají říct si na radnici „ano“. Oženit se a vdát proto, že chci děti, stojí v řadě důvodů, které hrají pro manželství, až za penězi.

Přes všechny potíže spojené s manželským životem ze zprávy plyne, že 71 procent lidí je ideálem žít v jednom manželství po celý život, a celých 83 procent lidí si přeje mít dítě v manželském svazku. Děti však odkládají do pozdějšího věku. Dřív se první děti rodily dvaadvacetiletým matkám, dnes jsou prvorodičky průměrně šestadvacetileté.

(Mladá fronta Dnes, 11. března 2005, zkrácený výpis článku)